

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра філософії та політології

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «ЛОГІКА»

Для здобувачів вищої освіти 1 курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового слідства, факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, факультету заочного навчання працівників поліції

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготувала **Головіна О.В.** – старший викладач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Палагута В.І., завідувач кафедрою інженерної педагогіки Національної металургійної академії України, доктор філософських наук, професор.

Шевцов С.В., завідувач кафедрою філософії Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, доктор філософських наук.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри філософії та політології
04.08.2016 р., протокол № 2.

**ТЕМА № 1. ПРЕДМЕТ І ЗНАЧЕННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЛОГІКА»
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Логіка як властивість абстрактного мислення й наука. Форми мислення.....
2. Предмет й структура науки логіки.....
3. Значення логіки.....

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев И.Д. Диалектическая логика. – М., 1985.
2. Гетманова А.Д. Логика. – М., 2000.
3. Жеребкін В.Є. Логіка. – Харків–Київ, 1999.
4. Ивин А.А. Логика. – М., 2001.
5. Ильенков Э.В. Диалектическая логика. – М., 1984.
6. История логики. Учеб. пособие / Берков В.Ф. – Минск, 2001.
7. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика. - М., 2002.
8. Курбатов В.И. Логика в вопросах и ответах. – Ростов-на-Дону, 1997.
9. Смирнов Е.Д. Основы логической семиотики. – М., 1989.
10. Солодухин С.А. Логика для юристов. - М., 1998.
11. Хоменко І.В. Логіка для юристів. - К., 2001.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів зі змістом навчальної дисципліни, її особливостями; висвітлити значення вивчення «Логіки» для успішної навчальної та майбутньої професійної діяльності, її роль і місце у системі підготовки фахівців в галузі права.

ВСТУП

Вступна лекція з курсу допомагає курсантам зрозуміти зміст і структуру навчальної дисципліни, визначити її місце в системі інших навчальних дисциплін, ознайомлює з основними історичними етапами розвитку логічних знань.

**1. ЛОГІКА ЯК ВЛАСТИВІСТЬ АБСТРАКТНОГО МИСЛЕННЯ
Й НАУКА. ФОРМИ МИСЛЕННЯ**

Передусім слід встановити етимологію терміна "логіка". Слово це походить від грецького λογος ("логос"), що означає думку, мислення, розум, слово та ін. На разі слово "логіка" вживається здебільшого у двох значеннях: 1) властивість абстрактного мислення; 2) галузь наукового знання. У першому випадку йдеться про такий зв'язок думок, що робить можливим вірний висновок як наслідок міркування, а також робить зрозумілими й

переконливими конкретні думки. У другому випадку під терміном "логіка" розуміють науку про закони та форми правильного мислення.

Потрібно мати на увазі визначальну роль мислення у людському пізнанні. Пізнання — процес об'єктивного відбиття світу у свідомості людини — являє собою єдність чуттєвого та раціонального. Чуттєве пізнання здійснюється у трьох основних формах:

Відчуття — відображення окремих властивостей предмета, сприйнятих за допомогою органів чуття (колір, смак, форма тощо).

Сприйняття — цілісний образ предмета, що виникає на основі його безпосередньої дії на органи чуття.

Уявлення — чуттєво-наочний образ предмета чи явища об'єктивної дійсності, що сприймалися нами раніше і зберігаються у пам'яті, хоча даний предмет безпосередньо на наші органи чуття не діє. Уявлення можуть формуватися у свідомості й опосередковано на підставі почутого, прочитаного чи власної фантазії.

Мислення відрізняється від чуттєвого пізнання. Воно відображає світ в абстракціях, відволікаючись від конкретного у предметах та явищах, абстрактне мислення узагальнює численні однорідні об'єкти, виділяє найбільш важливі властивості, розкриває істотні зв'язки. Основні особливості абстрактного мислення:

1. Мислення відображає дійсність в узагальнених образах. Воно абстрагується від одиничного і виділяє у предметах повторюване, спільне, істотне (так, наприклад, в основі такого узагальнюючого поняття, як "рослина" лежить спільна, повторювана й істотна властивість — "здатність до автотрофного живлення").

2. Мислення — процес опосередкованого відображення дійсності. Чуттєве пізнання робить можливим пізнати лиш те, що дано безпосередньо у відчуттях (те що ми бачимо, чуємо тощо). Завдяки абстрактному мисленню ми можемо отримувати знання опосередковано, на підставі уже наявних знань. Так, не спостерігаючи безпосередньо самого злочину, можна на підставі наявних знань (прямих та непрямих доказів) відтворити його картину та виявити злочинця. Знання, отримане на підставі уже наявних знань, називається вивідним, а процес його отримання — виведенням.

3. Мислення — процес активного відображення дійсності. Саме пізнання навколишньої дійсності є процесом активним. Особливо це стосується абстрактного мислення. У процесі створення абстракцій змінюються знання про предмети докільля, а також способи передачі цих знань (наприклад, створення формалізованих мов та ін.).

Мисленню притаманні певні закови, котрі прийнято називати логічними законами. Дотримання основних законів Мислення є необхідною передумовою одержання вірного результату у процесі міркування. Для з'ясування цього питання необхідно розрізнати дві необхідних умови досягнення вірогідності умовиводу: по-перше — це істинність думок щодо змісту тобто відповідність думки дійсності; по-друге — логічна правильність міркування

У складному процесі пізнання дійсності мислення використовує різні форми, що забезпечують адекватне їх відбиття. Основні форми абстрактного мислення — поняття, судження, умовивід (детальніше про них у подальших розділах). Загалом же — логічна форма чи форма мислення — це спосіб зв'язку між елементами думки, її структура, завдяки якій формується зміст й відображається дійсність.

Логіка людського міркування об'єктивна за своєю суттю, оскільки ґрунтується на властивостях та відношеннях предметів об'єктивної дійсності й не залежить від етнічної, мовної чи соціальної приналежності конкретної людини.

Звичайно, в самому процесі міркування тлумачення законів правильної побудови та зв'язку думок може бути істинним і хибним. Тобто розуміння сутності законів зв'язку між думками в міркуванні може бути не лише правильним, але й помилковим, упередженим, спотвореним, таким, що не відображає закономірностей дійсності.

Мислення також вивчають такі науки, як психологія, філософія, фізіологія мозку та деякі інші. Логіка ж, на відміну від зазначених наук, вивчає закономірності правильної побудови людської думки у різних її формах. Логіка досліджує мислення з метою вироблення інтелектуально-розумових засобів, завдяки яким утворюються й розвиваються істинні знання, формується культура мислення.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Логіка як самостійна наука має багатовікову історію. Саме слово «логіка» походить від давньогрецького слова *logos*, що в перекладі означає: слово, думка, знання.

Логіка – наука, що вивчає форми та закони мислення.

Логіка досліджує мислення, враховуючи ті закономірності, якими керується людина у процесі пізнання істини. Логіка вивчає, як виникає та розвивається істинне знання, як можна із раніше встановлених і перевірених істин, не звертаючись у кожному конкретному випадку до практики, а лише застосовуючи особливі правила та закони мислення, одержувати нове істинне знання.

2. ПРЕДМЕТ І СТРУКТУРА НАУКИ ЛОГІКИ

Вже зазначалось, що логіка вивчає абстрактне мислення людини. Але важливо встановити, які саме сторони людського мислення вивчає наука логіка. Необхідно звернути увагу на ті сторони мислення, взаємозв'язок між якими й складає предмет логіки:

1. Логіка не вивчає чуттєво-образного мислення, можливості якого обмежені, оскільки воно не в змозі відділити істотне від неістотного, а є лише підґрунтям пізнавального процесу. Логіка вивчає абстрактне мислення, котре пізнає глибину істотних відношень між об'єктами.

2. Логіка вивчає ряд притаманних абстрактному мисленню операцій: порівняння, узагальнення, визначення, класифікацію й такі його специфічні форми, як поняття, судження, умовивід.

3. Логіка вивчає мислення як процес, підпорядкований певним законам та правилам.

4. Логіка вивчає структуру форм абстрактного мислення (понять, суджень, умовиводів, гіпотез та ін.), тобто визначає конкретні способи функціонування процесів мислення.

5. Предметом логіки також є дія основних законів мислення, тобто способів взаємозв'язку між окремими його елементами, що забезпечують правильність здійснення тих чи інших логічних операцій.

Відповідно до предмету вивчення виділяються чотири основних відносно самостійних галузі у сучасній логіці:

Формальна логіка — наука, що вивчає думки а боку їх структури, відволікаючись від їх зміни та розвитку; формальна логіка вивчає закони й правила, яким підпорядковується думка в процесі одержання вивідного знання; формальна логіка виявляє операції, які застосовуються до різних форм мислення.

Математична (символічна) логіка користується математичними методами й спеціальним апаратом символів. Вона вивчає мислення за допомогою формалізованих мов, розглядає форми кількісних характеристик предметів.

Діалектична логіка — це наука про форми б закови мислення, які складають відображення об'єктивного світу. Вона вивчає закономірності започаткування й розвитку нашої свідомості, фіксує відношення, переходи, суперечності, зв'язки, в яких відображаються предмети й явища навколишнього світу. Діалектична логіка становить собою систему категорій, яка, відображаючи в загальних рисах закони розвитку об'єктивного світу, тим самим описує й рух людського пізнання до істини. Це застосування діалектичного методу до аналізу людського мислення й пізнання, конкретизація загальних його принципів в формах й законах мислення. Це наука про найбільш загальні закони виникнення та розвитку мислення як відображення діалектики об'єктивного світу у свідомості людини та її пізнанні.

Деонтична логіка — логіка норм — розділ логіки, де досліджується структура та логічні зв'язки нормативних висловлень із значеннями "обов'язково", "дозволено", "заборонено", "байдуже". Ці значення є першим елементом логічної норми. Другий елемент — зміст — дія, яка може, повинна чи не повинна бути виконаною; третій — умови застосування; четвертий — суб'єкт — особа чи група осіб, котрим адресована норма. Деонтична логіка має особливе значення для правознавчої практики (як правотворчої, так і правоохоронної).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

На сучасному етапі розвитку логічного знання та науки, логіка є складною галуззю знання, що містить декілька відносно самостійних напрямків, які пов'язані

між собою. Їх взаємозалежність та зв'язок є дискусійним питанням сучасної логічної теорії.

3. ЗНАЧЕННЯ ЛОГІКИ

Необхідно уявити значення логіки для пізнавальної та практичної діяльності людини та її роль в правотворчій і правоохоронній діяльності.

Мислення людини підпорядковується логічним законам і здійснюється в логічних формах незалежно від науки логіки. Багато людей Мислить правильно, не знаючи правил логіки. Завдання ж логіки полягає в тому, щоб навчити людину свідомо застосовувати закони й форми мислення, а завдяки цьому мислити логічніше, отже, й правильніше пізнавати навколишній світ. Знання логіки піднімає культуру мислення, розвиває критичне ставлення до своїх та чужих думок.

Логіка сприяє розвитку наукових і пізнавальних здібностей людини, засвоєнню нових знань, допомагає в навчанні, під час підготовки до занять, складанні конспектів, рефератів, доповідей, вчить уникати логічних помилок. Логіка дисциплінує мислення й усі дії людини спрямовані на вирішення різних проблем життєдіяльності особи.

Особливе значення логіка має у правничій діяльності. Знання логіки допомагає підготувати юристові логічно струнку, достатньо аргументовану промову чи Інший документ, викрити суперечності у свідченнях різних учасників судового чи досудового процесу, спростувати необґрунтовані висновки своїх опонентів, побудувати версію, намітити логічно витриманий план огляду місця події та ін.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, навчальна дисципліна «Юридична логіка» формує логічну культуру правознавця, допомагає йому в складних ситуаціях правової діяльності мислити правильно, швидко знаходити логічні помилки у своїх міркуваннях та у міркуваннях інших людей, грамотно їх спростовувати. Сформована культура мислення дозволить свідомо ставитись до процесу мислення, тобто надасть вміння правильно будувати доведення, спростування, проводити аналогії, висувати гіпотези, знаходити й усувати помилки у своїх і чужих міркуваннях. Знання правил та законів логіки, забезпечуючи культуру мислення, зумовлює необхідну систематичність, послідовність, обґрунтованість і переконливість міркувань.

Крім того, значення логіки для юристів полягає у тому, що методи логічного аналізу можуть застосовуватися для витлумачення законодавства. Логічний спосіб, який полягає у дослідженні засобами логіки структури правових текстів, має велике значення у практичній діяльності юриста. У процесі витлумачення правової норми можуть застосовуватися різноманітні методи логічного аналізу понять, суджень, умовиводів, а також логічні операції: визначення, поділ, класифікації тощо. Отже, методи логіки можуть виступати методами витлумачення правових текстів.

Як бачимо, вивчення логіки для майбутніх юристів має як практичне, так і теоретичне значення.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Одне з головних завдань, які розв'язує логіка як наука про мислення. Це умови отримання нового істинного знання. Звідси випливає, що важливе значення має форма, спосіб, в який ми одержуємо нове знання. Логіка досліджує спосіб здобуття нового знання, не пов'язуючи форму знання з його конкретним змістом.

Мислення людини відбувається у певних логічних формах і підлягає певним законам логіки.

Форма мислення — це спосіб відображення предметів і явищ об'єктивної дійсності. Форми мислення — це форми не самих речей, а форми відображення предметів і явищ реальної дійсності на ступені абстрактного мислення. Основними формами мислення є поняття, судження та умовивід.

Мислення людини не безладне, воно підлягає певним законам, завдяки яким стає логічним. Під законом мислення розуміють внутрішній необхідний зв'язок між думками. Основними формально-логічними законами є: закон тотожності, закон суперечності (несуперечності), закон виключеного третього і закон достатньої підстави. Порушення (не дотримання) вимог будь-якого з цих законів призводить до того, що мислення стає неправильним, непослідовним.

Значення логічних знань для юристів полягає у тому, що методи сучасної логіки сьогодні з успіхом можуть використовуватися для дослідження наукової проблематики у правознавстві. Завдяки їм стає можливим побудова моделей, що дозволяє перевести змістовні міркування з тієї чи іншої проблеми з неточної природної мови на точну мову логіки. Таким чином, змістовна модель проблеми, що досліджується, уточнюється та спрощується, а зміст проблемної ситуації отримує точне й чітке вираження. Саме у цьому розумінні можна говорити, що методи сучасної логіки входять до складу методології правознавства.

Опанування матеріалу теми допоможе курсантам зрозуміти зміст і структуру навчальної дисципліни, ознайомить з основними історичними етапами розвитку логічних знань. Значення теми полягає у висвітленні необхідності вивчення дисципліни „Логіка (юридична логіка)” для успішної навчальної та майбутньої професійної діяльності, її ролі і місця у системі підготовки фахівців в галузі права.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на наступні питання:

- основні форми пізнання;
- основні етапи виникнення логіки;
- теоретичне і практичне значення логіки.

ТЕМА № 2. ПОНЯТТЯ ТА ОПЕРАЦІЇ З НИМИ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття як форма мислення.
2. Зміст та обсяг понять. Узагальнення й обмеження обсягу понять. Відношення між поняттями.
3. Види понять.
4. Визначення понять.
5. Поділ понять.
6. Операції з класами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Войшвилло Е.К. Понятие как форма мышления. - М., 1989.
2. Гетманова А.Д. Логика. – М., 2000.
3. Жеребкін В.Є. Логіка. – Харків–Київ, 1999.
4. Ивин А.А. Практическая логика. – М., 2002.
5. Конверський А.Є. Логіка. – К., 1999.
6. Логіка: Практикум: Навч. посіб. / І.В.Хоменко. – К., 2002.
7. Тофтул М.Г. Логіка. – К., 1999.
8. Хоменко І.В. Логіка - юристам. К., 1997.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити слухачів з основними теоретичними положеннями теми, продемонструвати практичні прийоми логічного аналізу понять, встановлення відношень між поняттями.

ВСТУП

Процес мислення незалежно від спрямованості та рівня реалізується і існує в трьох основних формах: понятті, судженні та умовиводі.

Традиційно при викладанні навчального матеріалу аналіз форм мислення починають з поняття. Це зумовлено, з одного боку, методичними міркуваннями, оскільки ми розбиваємо процес міркування на досить виразні складові частини, а з другого – тією роллю, яку відіграють поняття і судження в структурі умовиводу.

Визначення структури правових понять відіграє важливу роль у теоретичній і практичній діяльності. Особливо треба підкреслити роль логічного аналізу структури понять у процесі кримінально-правової кваліфікації злочину.

1. ПОНЯТТЯ ЯК ФОРМА МИСЛЕННЯ

Вивчаючи цю тему, потрібно звернути увагу на те, що поняття — найпростіша за структурою і найбагатша за змістом форма мислення. Визначальні риси поняття: це мисленнєвий засіб, який дозволяє виділити і

відбити у людській свідомості найхарактерніші ознаки предмета; це логічний засіб, через який пізнається закономірність предметів у дійсності; це логічний засіб, що застосовується для розвитку й побудови знань; це розумово мисленнєвий засіб у людському спілкуванні.

З сказаного впливає, що поняття — форма мислення, за допомогою якої відображаються предмети і явища у їх загальних та істотних ознаках. Істотними називаються ознаки, кожна з яких необхідна, а усі разом достатні, щоб відрізнити даний предмет від усіх інших. Предмети і явища мають багато ознак але зміст поняття складають лише істотні. Так, визначаючи поняття "людина", вказуються такі істотні ознаки, як здатність та вміння створювати, вдосконалювати знаряддя праці і засоби виробництва, розвивати культуру й цивілізацію, логічно мислити й спілкуватися за допомогою мови.

Поняття вільно пов'язане зі словом. Слово є одиницею мови, воно являє собою звуковий вираз предмета думки. Слово служить матеріальним засобом вираження поняття. Але поняття і слово не тотожні. Про це свідчать явища синонімії, омонімії та ін. Поняття може бути вираженим одним словом ("злочин", "вирок" тощо), може й словосполученням ("злочин проти особи", "виправдальний вирок" тощо). Загалом стосунки між поняттям і словом полягають у тому, що 1) поняття є одиницею мислення, слово — одиницею мови; 2) об'єкт думки виражається за допомогою слів; 3) поняття одночасно є і мисленнєвим образом і сенсовим підґрунтям для утворення й функціонування слів; 4) слову притаманне значення (семантика), що співвідносить його зі змістом поняття; б) одне й те ж слово може виражати різні поняття одне й те ж поняття може виражатися різними словами.

Для розуміння суті поняття потрібно знати основні логічні прийоми його утворення, а саме:

Аналіз (розчленування) — виділення ознак, пов'язане з мисленнєвим розчленуванням предмета думки на його складові частини, сторони, елементи.

Синтез — процес зворотний аналізу — мисленнєве об'єднання в єдине ціле вичленених у ході аналізу частин предмета, чи його ознак, встановлення зв'язку між ними, дослідження предмета як єдиного цілого. Аналіз і синтез невіддільні один від одного, вони доповнюють та зумовлюють один одного як дві сторони єдиного процесу мислення.

Порівняння — це логічний прийом, який встановлює тотожність, подібність чи відмінність між предметами за якоюсь ознакою.

Абстрагування — мисленнєве виділення істотних ознак та відволікання від випадкових (неістотних) ознак предметів.

Узагальнення — логічне завершення абстрагування. При узагальненні ознаки, спільні для досліджуваних предметів, поширюються на весь клас цих предметів або предмети об'єднуються в один клас на підставі притаманних їм спільних ознак, властивостей.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Поняття — найпростіша за структурою і найбагатша за змістом форма мислення. Поняття — це засіб, який дозволяє виділити і віддзеркалити у

людській свідомості найхарактерніші ознаки предмета; це логічне знаряддя, через який пізнається закономірність предметів у дійсності, що застосовується для розвитку й побудови знання.

Якщо ми знаємо, що являє собою той чи інший предмет, які суттєві властивості йому притаманні, в яких відношеннях він перебуває з іншими предметами, то ми маємо поняття про цей предмет. Тобто це знання про суттєві ознаки предмета, про його сутність.

2. ЗМІСТ ТА ОБСЯГ ПОНЯТЬ. УЗАГАЛЬНЕННЯ Й ОБМЕЖЕННЯ ОБСЯГУ ПОНЯТЬ. ВІДНОШЕННЯ МІЖПОНЯТТЯМИ

Важливим при вивченні теми "Поняття" є правильне розуміння змісту й обсягу понять.

Зміст поняття — це сукупність істотних ознак предметів, відображених у понятті. Обсяг поняття— це сукупність (множина, клас), що мислиться у понятті. Множина (клас) складається з елементів. У обсязі поняття кожен елемент мислиться не як реальний предмет, що має безліч властивостей, зокрема просторові чи часові характеристики тощо, а під кутом цих ознак, що відображені в змісті певного поняття.

Так у понятті "злочин" мислиться родова ознака "правопорушення (суспільне небезпечне діяння)" і власне ряд відмітних (видових) ознак саме цього поняття: "передбачене кримінальним законом", "посягає на суспільний лад, політичну й економічну систему, власність, особу та ін." (див. ККУ ст.7). (Зазначимо, що зміст даного поняття може різнитися залежно Від конкретного законодавства.) Своїм обсягом поняття "злочин" охоплює усі злочини, що відбувались, відбуваються чи відбуватимуться на нашій планеті, тобто усі Дії і вчинки людей, котрі так чи інакше за своїми істотними ознаками можна кваліфікувати як злочин.

Між змістом та обсягом поняття існує певна залежність яка знаходить свій вираз у законі оберненого відношення між змістом та обсягом поняття: із збагаченням змісту поняття обсяг останнього звужується (обмежується), збіднення змісту призводить до розширення обсягу цього поняття. Наявну залежність між змістом і обсягом поняття допоможуть зрозуміти такі логічні дії, як обмеження й узагальнення обсягу понять.

Обмеження — звуження обсягу поняття шляхом додавання ознак, властивих, лише частині предметів що входять в обсяг вихідного поняття. Нехай у нас вихідним буде поняття "злочин". Додаємо до нього ще одну ознаку, наприклад, -"економічний". Отримаємо поняття "економічний злочин", обсяг якого є вузчий, ніж у поняття "злочин", оскільки останнє включає усі можливі види злочинів.

Узагальнення — розширення обсягу поняття шляхом віднімання ознак, що належать лише предметам, які входять в обсяг вихідного поняття. Так, здійснимо попередню дію у зворотному порядку: вихідним поняттям у нас є "економічний злочин". Віднімаємо ознаку "економічний", яка притаманна лише йому, й отримуємо більш загальне поняття "злочин".

Узагальнений й обмеження поняття може налічувати ряд ступенів. Межею обмеження є отримання поняття, обсяг якого окладається з одного елемента. Межею узагальнення є отримання найбільш загальних понять (категорій).

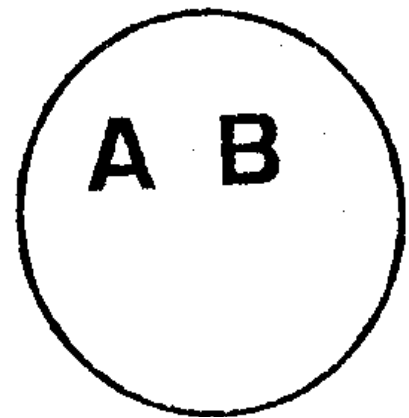
В процесі пізнання поняття так чи інакше взаємодіють між собою. Ці відношення можуть бути різного роду. Усі поняття щодо змісту поділяються на порівнянні (ті, що мають спільні ознаки) й непорівнянні (такі, що не мають спільних ознак). Порівнянні за обсягом діляться на сумісні й несумісні. Сумісні — поняття, обсяг яких принаймні частково збігається. Несумісні — поняття, обсяг яких не збігається навіть частково.

Види відношень між сумісними та несумісними поняттями зручно зображати за допомогою кіл Ейлера:

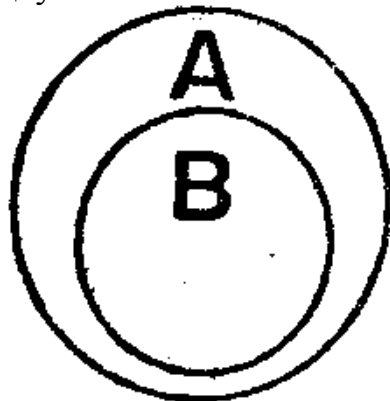
Сумісні поняття:

1. Рівнозначні:

A -
"правопорушення"

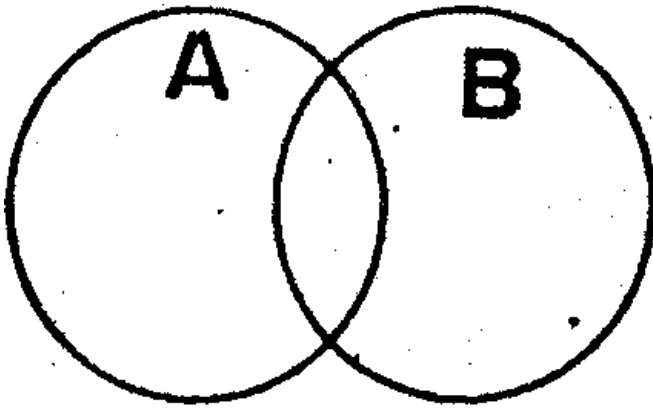
2. Підпорядкування

A — "злочин"
B — "крадіжка"

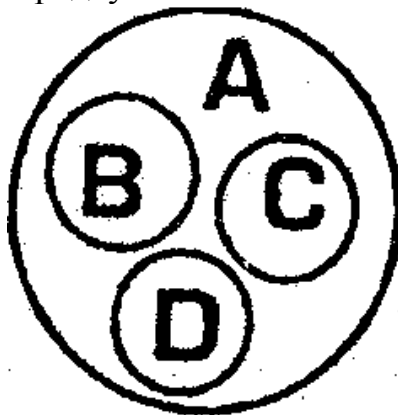
3. Перехресні

A — "студент"
B — "Спортсмен"

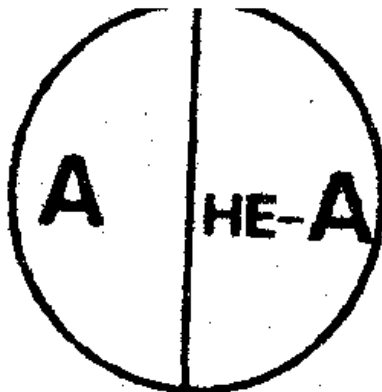
Несумісні поняття:

1. Співпідпорядкування

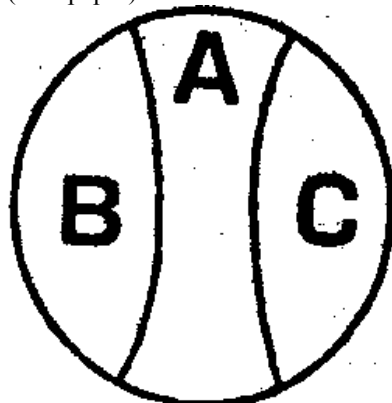
A — "злочин"
 B — "крадіжка"
 C — "хуліганство"
 D — "шахрайство"

2. Суперечні (контрадикторні)

A — "законний"
 не-А — "незаконний"

3. Протилежні (контрарні)

A — "колір"
 B — "білий"
 C — "чорний"

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Предмети і явища мають багато ознак, але зміст поняття складають лише істотні.

Зміст поняття - це сукупність суттєвих ознак предметів, на підставі яких предмети узагальнюються і виділяються в класи.

Обсяг поняття - це клас предметів, які виділяються і узагальнюються в понятті. Кожному з цих предметів притаманні ознаки, що складають зміст поняття. Предмети, що входять до обсягу поняття, називаються елементами обсягу поняття.

Закон оберненого відношення між обсягом і змістом поняття стосується понять, що знаходяться у відношенні підпорядкування (роду та виду).

Узагальнення та обмеження обсягів понять як логічні операції безпосередньо пов'язані з взаємозалежністю між обсягом та змістом поняття. Структура будь-якого поняття складається з двох основних компонентів: змісту та обсягу. Відношення між обсягом і змістом поняття регулюються законом, який отримав назву „закон оберненого відношення між обсягом і змістом поняття”. Цей закон формулюється наступним чином: зі збільшення змісту поняття його обсяг зменшується (чим ширший зміст поняття, тим вузьчий його обсяг), і навпаки. Сутність цього закону та наявну залежність між змістом і обсягом поняття наочно демонструють такі логічні дії, як обмеження й узагальнення обсягу понять.

3. ВИДИ ПОНЯТЬ

Виходячи зі змісту та обсягу понять, виділяються їх види. За обсягом поняття бувають:

Одиничні — поняття, в обсяг яких входить лише один предмет. Наприклад, "Київ", "Чорне море", "Юлій Цезар" тощо.

Загальні — поняття, в обсяг яких входить якась група (множина) предметів. Наприклад, "юрист", "закон", "стіл" тощо. Загальні поняття у свою чергу поділяються на реєструючі та нерєструючі. Реєструючі поняття — це такі поняття, обсяг яких містить кінцеве, обраховуване число елементів (предметів), наприклад: "європейська столиця", "стаття кримінального кодексу України" тощо. До обсягу нерєструючих понять входить невизначене, необраховуване число елементів. За змістом виділяють:

Конкретні поняття стосуються реальних предметів та їх істотних ознак. В конкретному понятті предмет мислиться як дещо, що існує самостійно. Наприклад, "аудиторія", "суддя Петренко" тощо.

Абстрактні поняття відображають ознаки, властивості чи відношення предметів, які окремо, самочинно не існують. Тобто в таких поняттях ознака чи властивість мислиться окремо від предмета. Наприклад, "неосудність", "відвага", "лють" тощо.

Окремо слід розглядати збірні поняття, в яких мисляться ознаки деякої сукупності елементів, що складають одне ціле, наприклад, "зграя", "колектив", "взвод" тощо. Ці поняття, як і загальні, відображають множину елементів, але,

як в одиничному понятті, ця множина мислиться 'як єдине ціле. Потрібно взяти до уваги, що зміст збірного поняття не можна віднести до кожного окремого елемента, що входить у нього. Неможна перенести ознаки поняття "взвод" на кожного курсанта окремо. Збірні назви можуть бути загальними ("взвод", "сузір'я") і одиничним ("її взвод Одеського інституту внутрішніх справ", "сузір'я Стрільця").

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

У мисленні поняття щільно взаємопов'язані, взаємоперетворюються одне в інше, переходять з рівня на рівень, що відбиває рух та розвиток предметів і процесів у дійсності.

Аналізуючи види понять і типи відношень між ними, треба враховувати логічні особливості правових понять. Тільки у сфері права поняття приймають форму закону. Ця процедура має позалогічний характер, вона суттєво впливає на логічну природу понять права та на їхню структуру.

4. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ (ДЕФІНІЦІЯ)

Визначення поняття (дефініція, від лат. definitio) — це логічна дія, за допомогою якої розкривається зміст поняття. Розкрити зміст — це вказати ті ознаки предметів і явищ дійсності, які мисляться у цьому понятті. Так при визначенні поняття "злочин" перераховуються істотні ознаки, характерні саме для цього поняття (див. ст. 7 ККУ).

Головними прийомами визначення понять є: 1) визначення через найближчий рід та видову відмінність, 2) генетичне визначення. Визначення через найближчий рід та видову відмінність здійснюється шляхом вказівки на найближчий рід та видові відмінності того предмета, який підлягає визначенню. Так у кримінальному кодексі України (ст.141) поняття "грабіж" визначається через найближчу родову ознаку "викрадення індивідуального майна громадян" і видову відмінну ознаку "відкрите". Подібний тип визначення досить широко застосовується у кримінальному кодексі.

Генетичне визначення вказує на походження предмета, на той спосіб, завдяки якому створюється даний об'єкт. Генетичне визначення понять має широке застосування в різних галузях науки для встановлення істотних характеристик предметів та процесів, з'ясування їхніх якісних відмінностей. Таке визначення застосовується при утворенні багатьох математичних понять, наприклад: "куля—це тіло, що утворюється при обертанні півкруга навколо діаметра".

Практика міркування свідчить про те, що у визначеннях інколи припускаються помилки. Цьому запобігає знання правил визначення:

1. Визначення повинно бути співмірним, тобто визначуване (Dfd — дефінієндум) і визначаюче (Dfn — дефінієнс) повинні бути рівнозначними (співпадати повністю за обсягом). При порушенні цього правила можлива помилка надто широкого або надто вузького визначення. Визначення "крадіжка є правопорушенням" — надто широке.

2. Родова ознака повинна вказувати на найближче вище (родове) поняття, й не перескакувати через нього.

3. Визначення неповинне робити кола, тобто визначаюче поняття не повинно розкриватися через визначувані, наприклад: "Юрист — це людина, що займається юридичною діяльністю".

4. По можливості, слід уникати визначення через заперечення.

5. Визначення повинно бути чітким та ясним.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

У юридичній діяльності фахівець має логічно правильно визначати юридичні поняття, знаходити помилки у різноманітних визначеннях, грамотно критикувати їх, тобто вміти проводити логічний аналіз визначень.

Для того, щоб дати логічний аналіз визначенню поняття, необхідно:

1. з'ясувати структуру визначення (знайти дефінієндум і дефінієнс);
2. визначити вид визначення;
3. перевірити, чи дотримуються усі правила щодо визначень.

5. ПОДІЛ ПОНЯТЬ

Поділ — логічна операція, яка полягає в мисленому розподілі обсягу поняття (множини) на його види (підмножини) за однією чи кількома ознаками. Завдяки поділу розкривається обсяг поняття, з'ясовується, з яких підмножин складається множина, що відповідає даному поняттю. Так, юридичне поняття "угода" може бути розділено на видові (підмножини): "одностороння угода", "двостороння угода", "багатостороння угода" на підставі такої ознаки, як кількість учасників угоди. Істотна ознака, на якій ґрунтується поділ, називається підставою поділу. Отримувані видові поняття називаються членами поділу.

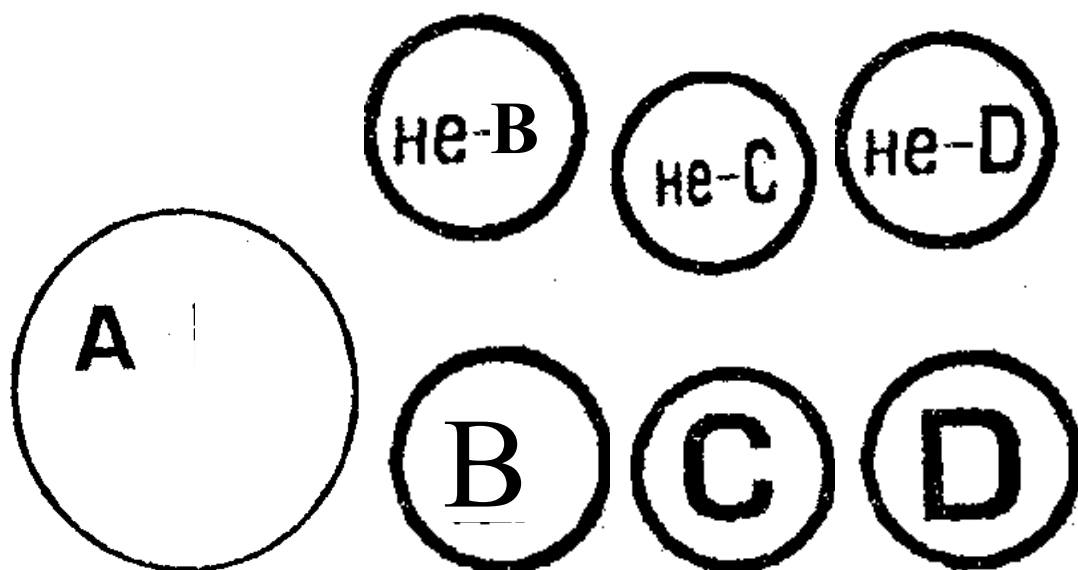
Щоб уникнути помилок у пізнавальній практиці при поділі аналізі понять необхідно дотримуватись певних правил:

1. Поділ повинен бути співмірним. Це означає, що обсяг поняття яке ділиться повинен дорівнювати сумі обсягів членів • поділу. Це правило, наприклад, буде порушено, якщо ми розділимо поняття "покарання" на "покарання кримінальні" й "покарання адміністративні", тому що пропущено член поділу "дисциплінарні".
2. Поділ поняття на кожному етапі повинен здійснюватися за однією тією ж підставою. Порушення цього правила станеться, наприклад, коли угоди розділити на односторонні, двосторонні й письмові, оскільки тут поділ здійснюється одночасно за двома різними підставами: за кількістю членів та за формою укладення.
3. З попереднього впливає правило, що члени поділу поїнні виключати один одного. Так, при порушенні попереднього правила ми можемо отримати видові поняття, обсяги яких будуть частково перехрещуватися. Наприклад, при поділі поняття "злочин" на злочини умисні, необережні й військові, обсяги двох перших перехрещуються з третім.

4. Поділ повинен бути поступовим. В процесі поділу родового поняття потрібно поступово переходити до найближчих видів, не пропускаючи їх. Так "злочин" можна розділити на злочини проти особи, проти держави, господарські, військові тощо, кожне з яких у свою чергу можна ділити, наприклад, конкретизуючи кожен вид злочину, як, по речі, це зроблено в кримінальному кодексі.
5. Дотримання правил дихотомії (при дихотомічному поділі), тобто ділення поняття надвоє. Припустимо, що нам необхідно здійснити дихотомічний поділ поняття "покарання". Виділяючи видове поняття "кримінальне покарання", ми виділяємо, дотримуючись правил дихотомічного поділу, підмножину "не кримінальні покарання", до якої входять решта покарань.

Потім отримане друге поняття у свою чергу розділяємо на, дихотомію "адміністративні покарання" — "дисциплінарні покарання". У такій послідовності здійснюється дихотомічний поділ з іншими поняттями (див. рис. нижче). Результатом правильного поділу є класифікація. Класифікація — це розподіл предметів за групами (класами), завдяки якому кожен клас має своє постійне, визначене місце. Мета класифікації — систематизація знань, тому вона відрізняється відносно стійким характером. Окрім того вона утворює розгорнуту систему, де кожен член поділу знову ділиться на нові члени, розгалужуючись на ряд класів, що закріплюються в таблицях, схемах, кодексах тощо. Такими, наприклад, є класифікація рослин і тварин, класифікація хімічних елементів. Прикладом класифікації може бути система права, яка включає такі галузі, як державне право, фінансове право тощо

Поділ понять потрібно відрізнити від простого розчленування складного об'єкта на частини. Приклади розчленування "Інститут ділиться на факультети", "Речення складається підмета, присудка та другорядних членів" та ін. Схема дихотомічного поділу поняття:

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Юрист-фахівець у своїй діяльності повинен логічно правильно поділяти та класифікувати юридичні поняття, вміти знаходити помилки у поділах та класифікаціях, грамотно критикувати їх.

Для того, щоб дати логічний аналіз поділу поняття, необхідно:

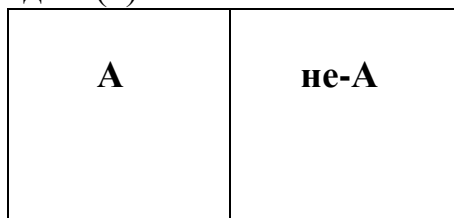
1. з'ясувати структуру поділу (знайти подільне поняття, члени поділу, основу поділу);
2. визначити вид поділу;
3. перевірити, чи дотримуються усі правила поділу.

6. ОПЕРАЦІЇ З КЛАСАМИ

В процесі мисленневої діяльності можуть утворюватися нові поняття (класи). Головними логічними операціями тут є: об'єднання класів (додавання), перехрещування класів (множення), доповнення до класу (заперечення).

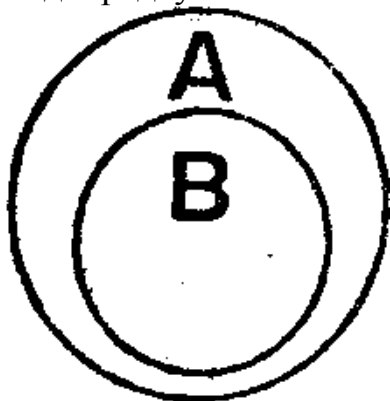
В операціях з класами користуються такими позначеннями: A, B, C тощо — довільні класи; 1 — універсальний клас; 0 — нульовий (пустий) клас; знак \cup означає об'єднання класів (додавання); знак \cap — перехрещування класів (множення); $\text{не-}A$ (A') — доповнення до класу A (заперечення).

Операція об'єднання класів (додавання) полягає в об'єднанні двох чи більше класів в один клас, який складається із елементів класів, які додаються. Наприклад, об'єднуючи клас "законна дія" (A) і клас "незаконна дія" ($\text{не-}A$), ми отримаємо універсальний клас (зображується за допомогою прямокутника) "дія" (1):

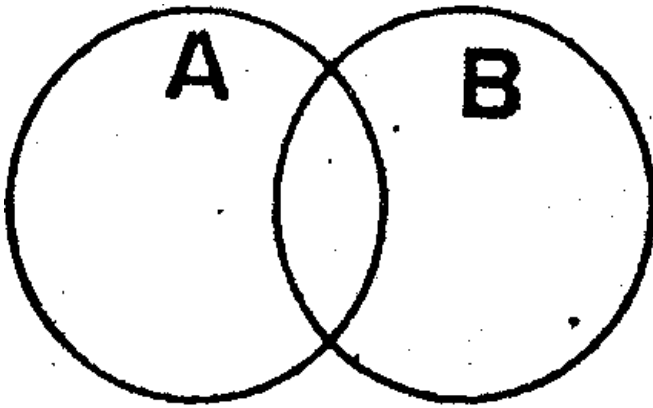

Операція записується: $A \cup \text{не-}A$

Додавати можна множини, що заходяться в різних відношеннях, наприклад, "підпорядкування або перехрещування":

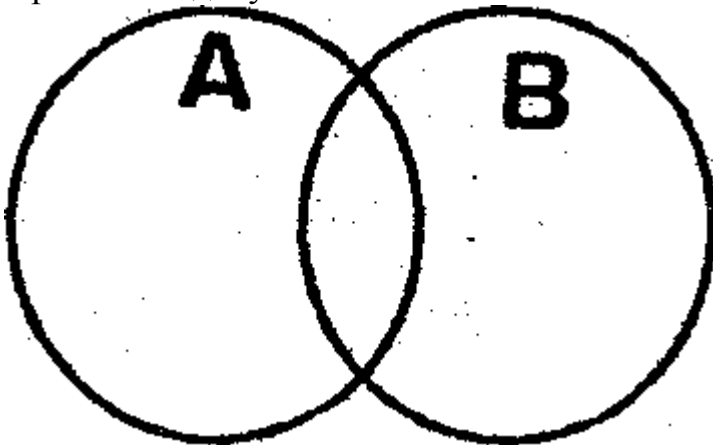
A — "юрист"
 B — "слідчий"

A — "юрист"
B — "депутат"

При вираженні операції додавання користуються сполучником "або" у невиключаючому значенні. Множина, отримана у першому випадку, включає юристів-слідчих і юристів-не-слідчих, у другому — юристів і депутатів, тобто і юристів-депутатів, і депутатів-неюристів, і юристів-недепутатів.

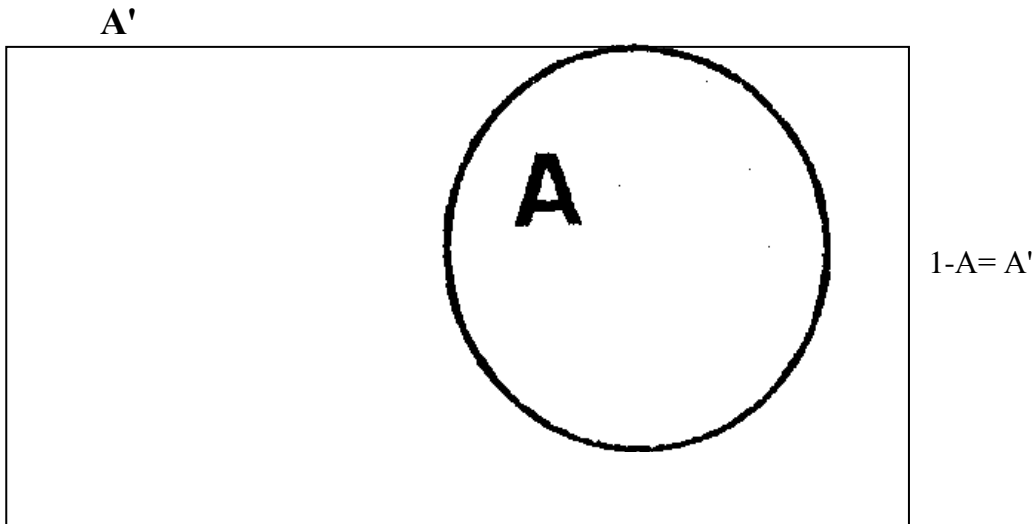
Операція перехрещування класів (множення) полягає у відшуканні елементів, спільних для кількох класів (множин). Для вираження множення користуються сполучником "і". Так, в наслідок множення класів "юрист" (A) і "депутат" (B) отримуємо новий клас предметів, елементи якого одночасно є і юристами і депутатами:

Записується: $A \cap B$

При множенні несумісних понять, наприклад, "слідчий" і "адвокат" отримуємо пустий клас, оскільки немає жодного об'єкта, який би одночасно входив у обидва цих класи.

Утворення доповнення (заперечення). Доповненням До класу A вважається клас не A (A'), який при додаванні до A утворює з останнім універсальну область. Щоб утворити доповнення, потрібно клас A виключити з універсального класу (1). Отже утворення доповнення полягає в утворенні нової множини шляхом виключення даної множини (A) з універсального класу, в який вона входить:

Так виключаючи з універсального класу юристів множину слідчих, отримаємо нову множину юристів-неслідчих.

ВИСНОВКИ ДО ШОСТОГО ПИТАННЯ

Операції, внаслідок яких утворюються нові поняття мають велике значення у юридичній діяльності. Ці операції, як правило, називають операціями із множинами. Опанування цим розділом теми дозволить:

- користуватись логічними прийомами утворення понять;
- виконувати логічні операції з поняттями;
- аналізувати юридичну термінологію.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Специфіка роботи юриста потребує формально-логічної культури мислення. Формально-логічна культура мислення включає в себе наступні складові: культуру оперування поняттями, культуру застосування суджень, культуру користування умовиводами, культуру застосування доказів, культуру гіпотетичного мислення і культуру теоретичного мислення.

Правові поняття мають законодавчу силу внаслідок строгої визначеності свого змісту, а саме визначеності термінологічного порядку. Це означає, що по-перше, зміст поняття повинен бути виражений у прямому та початковому значенні слів і виразів, що використовуються; по-друге, відмову від багатозначних слів; по-третє, єдність термінології, що застосовується в усьому законодавстві або по великих його розділах; по-четверте, є логіко-формальна, а не тільки змістовна, співвіднесеність правових понять з іншими термінами; по-п'яте, наявність професійного рівня практичного використання слів і виразів, що позначають правові поняття, у вузькому і спеціальному значення порівняно з тим, яке вони мають у загальноживаній мові.

Функціонування правових понять як термінів обумовлює їхню логічну зв'язаність у систему. Системність, що обумовлена логікою самого права, є важливою рисою юридичної термінології.

Значення та важливість теми обумовлено тим, що визначення структури правових понять відіграє провідну роль у теоретичній та практичній діяльності

правника. Особливо треба підкреслити роль логічного аналізу структури понять у процесі кримінально-правової кваліфікації злочину.

Засвоєння правил побудови визначень, поділів, різноманітних класифікацій є запорукою успішного здійснення цих логічних операцій.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на наступні питання:

- суттєві і несуттєві ознаки понять;
- логічні прийоми утворення понять;
- закон оберненого відношення між обсягом і змістом поняття;
- сумісні і несумісні поняття;
- правила визначення та поділу понять.

ТЕМА № 3. СУДЖЕННЯ ЯК ФОРМА МИСЛЕННЯ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Загальна характеристика суджень, їх структура.
2. Типологія суджень.
3. Відношення між судженнями.
4. Складні судження та їх види.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Жеребкін В.Є. Логіка. – Харків–Київ, 1999.
2. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика. - М., 2002.
3. Курбатов В.И. Логика в вопросах и ответах. – Ростов-на-Дону, 1997.
4. Логика. – Изд. БГУ, Минск, 1974.
5. Мельников О.И. Логические задачи. – Киев, Одесса, 1989.
6. Тофтул М.Г. Логіка. – К., 1999.
7. Хоменко І.В. Логіка для юристів. - К., 2001.
8. Хоменко І.В. Логіка в задачах. – К., 1998.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розглянути наступну форму мислення – судження, ознайомити слухачів з типами відношень між простими атрибутивними судженнями; за допомогою «логічного квадрата» продемонструвати логічний перехід до нового знання.

ВСТУП

Традиційна логіка досліджує форми мислення, розглядає їх як своєрідні способи відображення дійсності, а відповідно предметом вивчення є „поняття”, „судження”, „умовивід”.

Сучасна логіка, як другий етап логіки в розвитку єдиної логічної науки, бере до уваги мову як втілення мислення, або інакше кажучи, досліджує смислову сторону мови і різних її утворень (виразів). Тому в сучасній логіці говорять не про „поняття”, „судження”, „умовивід”, а про „терміни”, „висловлювання”, „міркування”, їх комбінації і відношення.

Все це дає можливість вживати в певних межах терміни „судження” і „висловлювання” як однопорядкові.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДЖЕНЬ, ЇХ СТРУКТУРА

Вивчаючи цю тему, важливо зрозуміти органічну єдність поняття і судження то різницю між ними. Засвоєння структури судження, класифікації суджень є необхідною умовою для розуміння теми "Умовивід". Особливу увагу тут потрібно звернути на відношення між судженнями (логічний квадрат), це необхідно для розуміння деяких законів логіки. Слід також засвоїти розподіленість термінів у судженні, що необхідно для розуміння правил простого категоричного силлогізму.

Судження є складнішою ніж поняття формою мислення. Воно складається щонайменше з трьох елементів. Поняття є своєрідним опорним пунктом для розвитку знань. Така ж форма мислення, як судження, дозволяє вивчати предмету його динаміці, завдяки чому судження виступає формою поступу людської думки.

1. Загальна характеристика судження. Пізнаючи предмети і явища навколишнього світу, ми виділяємо в них характерні ознаки, ми висловлюємо судження про них. (Наприклад, "Зло чин є діянням суспільне небезпечним", "Крадіжка здійснюється лише умисно").

Судженням називається думка, в якій стверджується чи заперечується щось про предмети і явища об'єктивної дійсності. Судження відображає наявність чи відсутність у предметів певних властивостей ознак і відношень. Судження відображає наше знання про саме існування предмета, явища і про усі різноманітні зв'язки і відношення між предметами, явищами та їх властивостями. Так у судженнях "Право є сукупність правил поведінки", "Право не існує без держави", "Право є засіб здійснення політики" ми показуємо самі різні сторони права і його зв'язок з іншими явищами.

Таким чином, судження — це не просто зв'язок понять чи уявлень, а відображення дійсно існуючих зв'язків і відношень між предметами.

Судження може бути істинним або хибним. Істинне судження вірно відображає дійсність, відповідає тому, що існує у самій дійсності.

Хибне судження невірно відображає дійсність, воно не відповідає тому, що існує в дійсності. Так судження "Злочин є діянням суспільне небезпечним", "Право не існує без держави" — істинні. А судження "Одеса більше Києва", "Усяке правопорушення є злочином" — хибні.

Судження складається із суб'єкта (S), предиката (P) і логічної зв'язки. Суб'єкт — це предмет думки, про який йдеться у судженні. Суб'єкт — це не сам предмет дійсності, а поняття про нього. Позначається буквою S (перша буква латинського слова *subjectum*).

Предикат — це те, що говорить у судженні про предмет думки. Предикат є поняттям про ті властивості суб'єкта, наявність яких у нього стверджується або заперечується. Позначається буквою P (від латинського *praedicatum*).

Суб'єкт і предикат судження називаються термінами судження.

Зв'язка у судженні є відображенням зв'язку, що існує між предметом думки та певною ознакою, властивістю. Зв'язка встановлює, притаманна чи не притаманна предмету судження властивість, яка мислиться у предикаті. Зв'язка виражається словами "є", "не є". У мові часто опускається.

Так, у судженні "Злочин є діянням суспільне небезпечним" суб'єктом є поняття "злочин", предикатом — поняття "діяння суспільно небезпечне", а зв'язка виражена словом "є". Судження є єдиним цілим. Жоден із термінів судження окремо не може скласти судження. Суб'єкт у судженні не може існувати без предиката, а предикат без суб'єкта. Обидва вони не можуть існувати без зв'язки між ними, завдяки якій вони, власне, стають суб'єктом і предикатом. Судження у логіці записується таким чином: S є P. Суб'єкт і предикат судження містять у собі знання не однакового характеру. Суб'єкт

виражає знання про предмет думки, а предикат про ознаку, відношення, властивість, які притаманні чи не притаманні предмету. Предикат є характеристикою предмета думки. Тому кожне нове судження про предмет розкритиме нам нову його сторону.

Судження може складатися з одного суб'єкта і одного предиката, або з кількох суб'єктів і предикатів.

За складом суб'єкта і предиката судження діляться на прості і складні. Прості судження складаються з одного суб'єкта і предиката. Складні — судження, у яких є кілька предикатів чи суб'єктів. Складні судження складаються з кількох простих. Так, з двох простих суджень "Злочин є діянням суспільне небезпечним" і "Злочин є правопорушенням" можемо отримати складне судження "Злочин є суспільне небезпечним діянням і правопорушенням", у якому буде один суб'єкт і два предикати: $S \in P_1$ і P_2 .

Терміни у простому категоричному судженні можуть бути розподіленими або нерозподіленими термін вважається розподіленим:

- а) якщо його обсяг повністю включено в обсяг іншого терміна;
- б) якщо його обсяг повністю виключено із обсягу іншого терміна;

Якщо ж обсяг терміна частково включається в обсяг іншого терміна, чи частково виключається з нього такий термін вважається нерозподіленим.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Судження є динамічною формою мислення, завдяки ним з'ясовується, які ознаки мають предмети, що містяться у поняттях. Саме завдяки судженням людина долучається до інтелектуального багатства, створеного людством. Роль та значення суджень в процесі продукування нового знання важко переоцінити.

2. ТИПОЛОГІЯ СУДЖЕНЬ

Прості судження залежно від того, Що вони виражають, бувають атрибутивними і релятивними. Атрибутивними називаються судження, у яких стверджується чи заперечується притаманність предмету якоїсь ознаки чи властивості. Наприклад: "Метали проводять струм", "Норми права мають примусовий характер", "Суд не створює нового права" тощо. Структура атрибутивних суджень:

$$S \in P$$

та

$$S \text{ не } \in P$$

Атрибутивні судження Можна тлумачити як судження приналежності предмету певних властивостей чи як судження приналежності предмета до класу предметів. Так, судження "Зло-чий є правопорушення" можна розглядати як судження включення "злочину" у клас "правопорушення" і як судження приналежності. тобто приписування "злочину" властивості "бути правопорушенням".

Судження релятивні (відношення) — судження, що відображають відношення між окремими предметами чи їх ознаками. Наприклад, "Одеса менше Києва", "Покарання за вбивство суворіше, ніж за крадіжку" тощо.

Релятивні судження виражають найрізноманітніші відношення між предметами та явищами: просторові, часові, відношення за якістю, рівності, тотожності, протилежності тощо.

Структура суджень з відношеннями виражається так $x R y$.

Тут x і y означають поняття про предмети, а R — відношення між ними. читається ця формула так: "Між предметами x і y існує відношення R ". Якщо відношення існує між трьома та більше предметами, то структуру судження записують так: " $(x, y, z) R$ ".

Наприклад, "Петро та Іван є родичами потерпілого K ".

У релятивних судженнях предмети x і y , про які йдеться у судженні, — це суб'єкти судження, а відношення K — предикат. Оскільки відношення мають місце між двома, трьома й більше предметами, то предикати бувають одномісні та багатомісні. Предикат що виражає властивість називається одномісним, а той, що виражає відношення — багатомісним.

Види атрибутивних суджень.

Розподіл суджень за якістю.

За якістю судження поділяються на стверджувальні та заперечні. Стверджувальним називається судження, яке відображає наявність у предмета якоїсь ознаки. "Норми права мають і примусовий характер". "Злочин є діянням суспільне небезпечним". Формула стверджувального судження: $S \in P$.

Заперечні судження — судження, в яких йдеться про відсутність у предмета якоїсь ознаки: "Держава не має права втручатися у внутрішні справи іншої держави", "Штраф не є кримінальним покаранням". Формула заперечного судження: $S \notin P$.

У заперечних судження заперечення "не" може знаходитись як перед зв'язкою, так і перед предикатом: " $S \notin P$ " ("Петров не є відмінником", "Петров є не відмінником"). Заперечним судженням є також таке судження, у якому заперечення "не" стоїть безпосередньо перед суб'єктом, тобто судження, що мають структуру " $\neg S \in P$ " ("Не Петров є відмінником"). Останні судження потрібно відрізняти від стверджувальних. суб'єктами яких є негативні поняття: "Незаконне позбавлення волі є злочинним", "Недонесення про злочин тягне за собою кримінальну відповідальність". Такі стверджувальні судження часто живляються в юридичній практиці.

Види суджень за кількісними характеристиками.

У судженні щось стверджується чи заперечується або про один предмет класу, або про частину предметів класу, або про весь клас у цілому. Залежно від цього судження бувають одиничними, частковими та загальними.

Одиничне судження — судження, в якому щось стверджується чи заперечується про один предмет: "Київ — столиця України", "М.Грушевський — перший президент України" тощо. Одиничне судження має формули:

Це $S \in P$.

Це S не є P .

Загальним судженням називається судження, в якому щось стверджується чи заперечується про кожен предмет класу. наприклад: "Усі громадяни України повинні дотримуватися законів", "Ніхто із свідків не має права відмовлятися від дачі свідчень у суді". Формула:

Усі S є P .

Жодне S не є P .

В загальних судженнях перед суб'єктом стоїть квантор, що виражається такими словами, як "усі", "кожен", "усякий", "будь-який", "ні одне", "ніякий", "жоден".

Серед загальних суджень виділяють окрему групу невизначених. Це судження, які не мають показника кількості (квантора): "Юристи знають закони", "Людям властиво помилятися" тощо. Суб'єктом цих суджень є не кожен предмет, а клас предметів у цілому. Тому ознака, виражена предикатом, не обов'язково притаманна кожному предмету цього класу; предикат характеризує клас у цілому, а не кожен предмет класу окремо.

У класі загальних суджень також виділяють судження виділяючі та виключаючі.

Виділяючі судження — судження з особливо визначеним суб'єктом 'чи предикатом. Судження з виділяючим суб'єктом — судження, в якому мовиться, що ознака, виражена предикатом, належить лише даному предмету, ніякому іншому предмету ця ознака не притаманна. Так, у судженні "Лише посадова особа може бути суб'єктом халатності" стверджується, що лише і лише (тобто винятково) "посадова особа" має ознаку "бути суб'єктом халатності" і ніякий інший предмет такої ознаки не має. Формула такого судження: S і лише S є P .

Судження з виділяючим предикатом — судження, в якому мовиться, що даному суб'єктові притаманний лише і лише даний предикат і ніякий інший. Наприклад, "Кримінальне покарання застосовується лише за вироком суду", "Вимагання здійснюється лише умисно" тощо. Формула такого судження: S є P і лише P .

Виділяюче судження дозволяє виразити думку однозначно, так, що інше її тлумачення стає неможливим. Тому виділяючі судження досить часто використовуються у правничій діяльності (у законодавстві та в правовій теорії). Особливо важлива роль належить їм при характеристиці суб'єктивної сторони складу злочину, оскільки форма вини для кожного складу злочину повинна бути встановлена абсолютно точно.

Виключаюче судження — судження, що виражає загальне правило, котре має виняток, на який і вказується в судженні. Так, "Допит не може здійснюватись у нічну пору, окрім випадків, що не терплять відкладення" — є виключаючим судженням. Вказівкою на те, що судження є виключаючим, слугують слова "окрім", "за винятком" тощо.

Часткові судження — судження, в яких щось стверджується чи заперечується про частину предметів класу. Наприклад: "Деякі люди скоюють злочини", "Деякі люди не дотримуються законів". Тут йдеться лише про частину предметів, що входять у клас "люди". Суб'єкт часткового судження

супроводжується звичайно словами "деякі", "багато", "кілька" тощо. Формула часткового судження: Деякі S є P.

Деякі S не є P.

Часткові судження бувають визначеними і невизначеними. Визначені часткові судження ми висловлюємо у випадках, коли наше пізнання деяких предметів завершено і нам відомо, що лише деякі предмети класу мають дану ознаку (чи не мають), а іншим предметам цього класу ця ознака не належить: "Лише деякі злочини скоюються через необережність (тобто "не усі").

Невизначене часткове судження — судження, у котрому виражене знання про те, що принаймі деяким предметам даного класу належить (не належить) певна ознака. Тут слово "деякі" означає "принаймі деякі", "у всякому разі Деякі, а можливо усі". Наприклад: "Частина вкрадених речей уже знайдена", "Деякі співучасники по справі визнали свою вину".

Невизначене судження при подальшому пізнанні або переходить в розряд визначених, або стає загальним судженням.

Об'єднана класифікація суджень за кількістю та якістю.

Кожному судженню притаманні кількісні та якісні характеристики. Тому у логіці користуються об'єднаною класифікацією суджень за кількістю та якістю. Так виділяється чотири види суджень:

1. Загальностверджувальні судження — загальні за кількістю та стверджувальні за якістю ("Усі громадяни України повинні дотримуватися її законів"), формула загальностверджуючого судження: Усі S є P.

Їх прийнято позначати буквою (A) (перша голосна латинського слова *affirmo* — стверджую)

2. Загальнозаперечні — загальні за кількістю, заперечні за якістю. ("Жоден громадянин України не повинен порушувати її закони"). Формула: Жодне S не є P.

Загальнозаперечні судження позначить буквою (E) (перша голосна латинського слова *negō* — заперечую).

3. Частковостверджувальні — часткові за кількістю і стверджувальні за якістю. "Деякі люди порушують закони". Формула: Деякі S є P.

Позначаються символом (I) (друга голосна від *affirmo*).

4. Частковозаперечні — часткові за кількістю, заперечні за якістю. "Деякі Люди не дотримуються законів". Формула: Деякі S не є P.

Позначаються символом (O) (друга голосна слова *negō*).

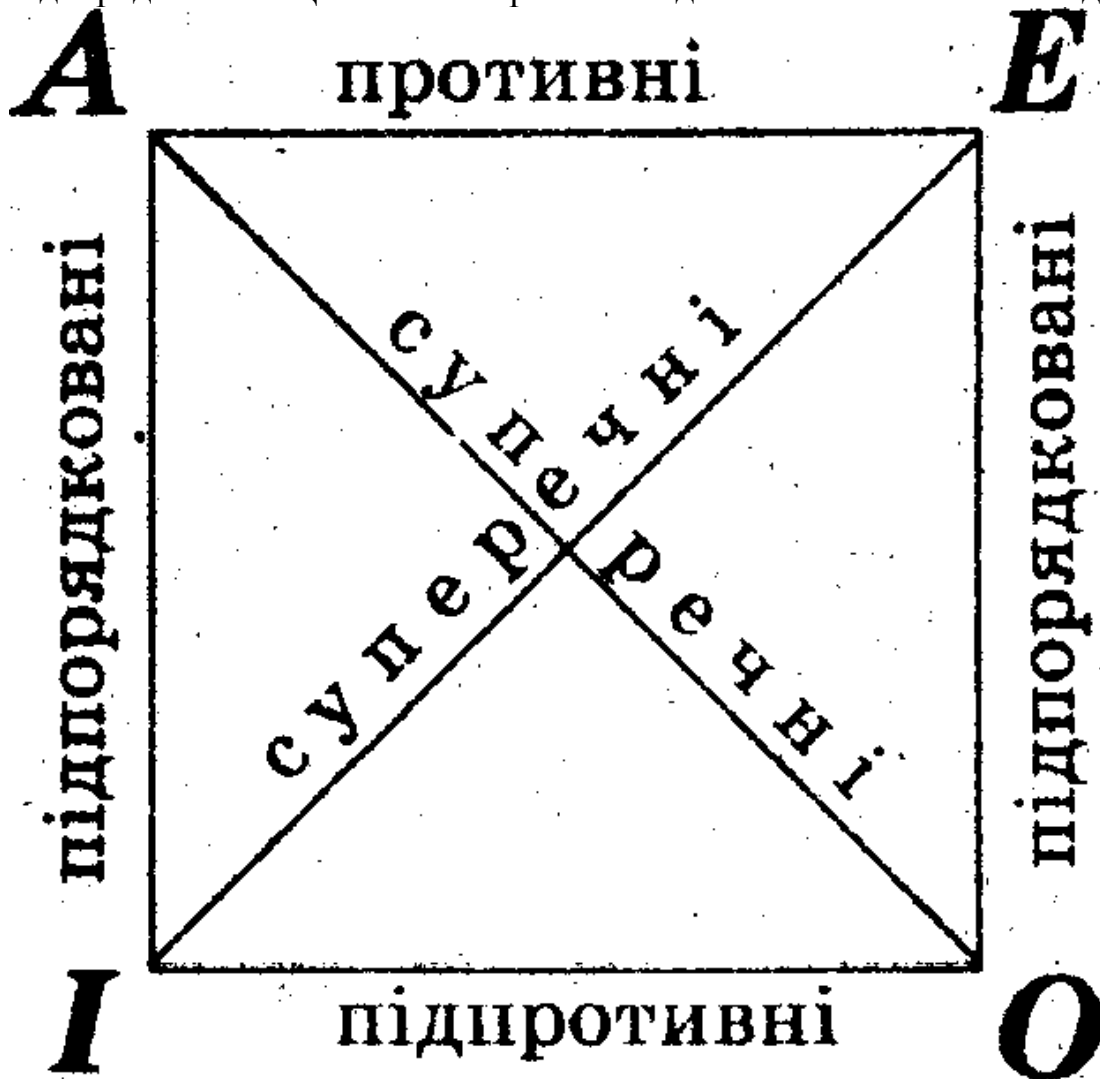
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Судження перебуває в органічному взаємозв'язку із поняттями (та іншими формами мислення) і разом з тим якісно відрізняється від нього. У формі суджень розкриваються зміст та обсяг понять, з'ясовується значення відповідних термінів.

В залежності від обраної підстави поділу судження можуть бути розподілені на види та побудована класифікація суджень.

3. ВІДНОШЕННЯ МІЖ СУДЖЕННЯМИ

Між судженнями А, Е, І, О існують такі види відношень: 1) противні (контрарні), 2) підпротивні (субконтрарні), 3) суперечні (контрадикторні), 4) підпорядкованої. Це можна зобразити за допомогою логічного квадрата:

1. Контрарність має місце між судженнями А і Е. Контрарні судження не можуть бути одночасно істинними, але обидва можуть бути одночасно хибними. Тому коли одне з противних суджень істинне, інше обов'язково хибне, але з хибності одного з них не можна робити висновок про істинність іншого. Так, якщо істинним є судження "Усі метали тонуть у воді", то хибним є "Жоден метал не тоне у воді". Але якщо перше є хибним, то друге не обов'язково є істинним.

2. Відношення підпорядкування між А та І й Е та О. Суть відношень між ними полягає:

а) З істинності підпорядковуючого судження необхідно впливає істинність підпорядкованого судження але з істинності підпорядкованого не впливає істинність підпорядковуючого. Так, з істинності судження "Усіх співучасників злочину затримано" (Л) впливає істинність судження "Деякі співучасники злочину затримані", але не навпаки.

б) З хибності підпорядковуючого судження не випливає з необхідністю хибність підпорядкованого. Так, якщо наведене вище судження (А) є хибним, то це не значить, що хибним є судження (І).

4. Відношення субконтрарні існують між судженнями І та О.

а) Вони не можуть бути одночасно хибними, якщо одне з них хибне, то друге обов'язково істинне.

б) Вони можуть бути одночасно істинними.

Наприклад, хибність судження "Деякі метали не проводять струм" (О) детермінує істинність судження "Деякі метали проводять струм" (І). У той же час судження (І) "Деякі метали тонуть у воді" і судження (О) "Деякі метали не тонуть у воді" є істинними.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Чітке уявлення про відношення, в яких можуть перебувати судження, дозволяє логічно грамотно аналізувати висловлювання учасників дискусій, показання свідків за справою. Трапляються ситуації, коли логічний аналіз показує сумісність різних за структурою суджень. Сумісність за істинністю (можливість одночасної істинності суджень), сумісність за хибністю (можливість одночасної хибності суджень) та логічне слідування є фундаментальними логічними відношеннями, на основі яких визначаються вказані вище відношення між судженнями.

4. СКЛАДНІ СУДЖЕННЯ ТА ЇХ ВИДИ

Кон'юнкція — з'єднувальний зв'язок між судженнями.

З'єднувальним (кон'юнктивним) судженням називається таке судження, де суб'єктові необхідно притаманні усі перераховані предикати або усі зазначені суб'єкти відносяться до вільного предиката. Кон'юнкція виражається за допомогою логічного сполучника "і". Позначається символом \wedge . Структуру кон'юнктивного судження записують

$$S \in iP, i P, i P.$$

або

$$a \wedge b.$$

Кон'юнкція означає, що предмету думки одночасно притаманні не одна, а кілька ознак чи властивостей. Так об'єктом розбою одночасно є не лише приватна власність, але й життя і здоров'я потерпілого.

Кон'юнктивне судження як судження складне є істинним лише у тому випадку, коли є істинними усі судження, що його складають, і хибним воно є тоді, коли є хибним хоч одне з вихідних суджень.

Тут а і b прості вихідні судження, а $a \wedge b$ кон'юнктивне судження. (Див. таблицю).

В юридичній практиці і правовій науці кон'юнкцію часто виражають не лише сполучником "і", а й такими сполучниками, як "а", "а також", "та" або безсполучниковим зв'язком. Диз'юнкція — розділовий зв'язок.

Диз'юнктивні судження — складні судження, поєднані за допомогою логічних сполучників "або", "чи".

Диз'юнкція буває строга (виключаюча) та нестрога (невиключаюча).

Строга диз'юнкція — судження, у якому зв'язка "або" вживається лише в строго розділовому значенні. Символ \vee . Наприклад, "Діяння може бути умисним або необережним". Члени строгої диз'юнкції не можуть бути одночасно істинними. Якщо діяння скоєно умисно, то воно не може вважатися необережним, і навпаки.

Багаточленне судження строгої диз'юнкції буде істинним лише при істинності єдиної альтернативи і хибним при одночасній істинності чи хибності усіх або кількох альтернатив. (Див. таблицю).

Нестрога диз'юнкція — судження, у якому зв'язка "або" вживається у з'єднувально-розділовому значенні. Символ \vee . Наприклад, "Організатором злочину визнається особа, яка організувала скоєння злочину або керувала його скоєнням". Тут суб'єктові судження може належати лише один з приписуваних предикатів, а можуть і усі одночасно, формула нестрогої диз'юнкції:

S є P, або P, або P

чи

$a \vee b$

Нестрога диз'юнкція може бути істинною, якщо хоча б одне із суджень, що її формують, є істинним. (Див. таблицю).

В правових контекстах диз'юнкція використовується для розкриття обсягу юридичних понять, опису різновидів правопорушень чи санкцій, визначення змісту конкретних складів злочинів та цивільних правопорушень.

Імплікація (умовні судження).

Умовні судження складаються з двох простих суджень, що знаходяться у причинно-наслідкових, умовних зв'язках. Перше судження називається антецедент, друге — консеквент. Вони об'єднані за допомогою логічного сполучника "якщо..., то...". Наприклад, "Якщо запобіжник розплавився, то електролампа гасне". Тут перше судження (антецедент) "запобіжник розплавився", друге (консеквент) — "електролампа гасне". Логічний сполучник "якщо..., то" показує, що зміст антецедента є умовою виникнення, існування, зміни іншого явища, про яке йдеться у консеквенті. Структура імплікації має такий вигляд:

Якщо А, то В.

або

$a \rightarrow b$ (де \rightarrow є символом імплікації).

Імплікація істинна в усіх випадках, окрім одного: при істинності антецедента й хибності консеквента вона завжди хибна. Так імплікація "Запобіжник розплавився — електролампа не гасне" буде хибною.

При хибному антецеденті консеквент може бути істинним. Досить припустима ситуація, коли, скажімо, запобіжник не розплавився, але лампа гасне з якихось інших причин.

При хибності антецедента і консеквента імплікація істинна, оскільки це не ставить під сумнів взаємообумовленість суджень a і b . (Див. таблицю).

В юридичних текстах у формі імплікативних суджень фіксуються не лише причинно-наслідкові та просторово-часові зв'язки, але й вольові приписи — дозвіл, зобов'язування чи заборона чинити певні дії за наявності тих чи інших умов.

Еквівалентні судження (подвійна імплікація).

Еквівалентними судженнями називають судження, до складу яких входять два судження, пов'язаних подвійною (прямою та зворотною) залежністю. Еквіваленція виражається логічним сполучником "якщо і лише якщо ...,то...". Наприклад, "Якщо число парне, то воно ділиться на 2". Можна змінити позиції антецедента і консеквента: "Якщо число ділиться на 2, то воно парне". Тут є жорстока залежність: "Число є парним тоді і лише тоді, коли воно ділиться на 2". У мові, в тому числі і в юридичних текстах, для вираження еквіваленції використовуються сполучники "лиш за умови що ..", "у тому і лише тому випадку, коли...", "лише тоді, коли..." тощо.

Умови істинності складних суджень

a	b	$a \wedge b$	$a \vee b$	$a \rightarrow b$	$a \leftrightarrow b$
i	i	I	i	i	i
i	x	X	i	x	x
x	i	X	i	i	x
x	x	X	x	i	i

Комбінації складних суджень

Розглянуті вище судження у правових контекстах використовуються як самостійно, так і у різних сполученнях. Так, наприклад, в кон'юнктивному судженні кон'юнктами можуть виступати диз'юнктивні судження: $(a \vee b) \wedge (c \vee d)$. Так візьмемо ст. 143 КК України "Шахрайства": "Заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довір'ям (шахрайство) карається позбавленням волі на строк до трьох років з штрафом або виправними роботами на строк до двох років". Перед нами складне судження в основі якого імплікація $a \rightarrow b$. Антецедент теж складне судження з диз'юнкцією і імплікацією: "Заволодіння індивідуальним майном (a1) або набуття права на майно (a2) шляхом обману (a3) чи зловживання довір'ям (a4)". Символічно відношення між цими діями набувають вигляду $(a1 \vee a2) \wedge (a3 \rightarrow a4)$.

У консеквенті представлені такі складні судження: "карається позбавленням волі на строк до трьох років (b1) з штрафом (b2) або виправними роботами (b3)". Зв'язок між ними такий: $(b1 \vee b2) \wedge b3$. У цілому стаття 143 ККУ може бути записана у такій логічній формі:

$$[(a_1 \vee a_2) \wedge (a_3 \vee \square a_4) \rightarrow (b_1 \vee b_2) \wedge b_3]$$

Оволодіння навичками логічного аналізу складних суджень з використанням символічної мови для з'ясування сенсу правових контекстів є ефективним засобом точного тлумачення ' норм права в судово-слідчій діяльності.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Знання логічних сполучників та вміння виявляти логічну форму правового тексту є необхідною умовою правильного розуміння та свідомого використання нормативно-правових актів. Можна навіть стверджувати, що без знання логічної форми закону з'ясувати його смисл взагалі неможливо.

Сучасна (математична) логіка для аналізу структури складних висловлювань використовує спеціальну мову та методи. Один з них – метод таблиць істинності.

Використовуючи таблиці істинності для логічних сполучників, можна побудувати таблиці для аналізу будь-якого складного судження.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Працівникам прокуратури, суду, адвокатури, слідства, експертного відділу, нотаріату, а також вченим-правознавцям і юрисконсультам доводиться мати справу із різними визначеннями, класифікаціями діянь, доведеннями і спростуваннями. При цьому має забезпечуватись точність і ясність висловлювань, однозначність у трактуванні, що забезпечує взаєморозуміння між людьми. Будь-яке професійне рішення юриста має відповідати логічним та юридичним критеріям істинності.

Значення теми полягає у набутті навичок свідомого формулювання суджень, встановлення його кількісних та якісних характеристик, модальності. Опанування матеріалом цієї теми дасть змогу встановлювати протилежність чи суперечність між судженнями, здійснювати перехід до нового знання за допомогою „логічного квадрата”.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на наступні питання:

- структуру та типологію суджень;
- відношення між судженнями;
- логічну структуру складних суджень і її значення для розуміння норм права;
- типологію запитань та відповідей та їх роль у судовому пізнанні.

ТЕМА № 4. ОСНОВНІ ЗАКОНИ ЛОГІКИ **(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Загальна характеристика законів логіки.
2. Закон тотожності.
3. Закон несуперечності.
4. Закон виключеного третього.
5. Закон виключеного третього.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнов В.Х., Мішин В.М., Кирик Д.П. Логіка. – К., 2000.
2. Жеребкін В.Є. Логіка. – Харків–Київ, 1999.
3. Ивин А.А. Практическая логика. – М., 2002.
4. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика М., 1998.
5. Мисик С.Г. Логіка. – Одеса, 1996.
6. Рузавин Г.И. Логика и аргументация. – М., 1997.
7. Тер-Акопов А.А. Юридическая логика. – М., 1999.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити слухачів з основними формально-логічними законами, оскільки це є необхідним для оволодіння майбутніми юристами формально-логічною культурою мислення та є однією з головних умов їх професійної підготовки. Розуміння та свідоме використання основних формально-логічних законів має важливе значення для ефективної пізнавальної діяльності у галузях правознавства та правоохоронної діяльності.

ВСТУП

Принцип обґрунтованості в юридичній галузі має більшу значимість, ніж в інших областях соціальної думки. Вимоги до обґрунтованості суджень тут суворі та безумовні. В юридичній практиці, особливо на стадії винесення рішень, обґрунтованість має силу доведення, тобто достовірного повного обґрунтування. Як достатні та необхідні підстави тут можуть виступати лише законодавчо встановлені фактори. Юридичне мислення виробило спеціальні терміни, що задають жорсткі рамки відбору підстав (доказів).

Обґрунтованість у правовій галузі тісно пов'язана з повнотою підстав. Достатність підстав для ухвалення рішення визнається лише тоді, коли в наявності – всі оговорені підстави. Необґрунтоване завжди асоціюється з незаконним, а обґрунтоване визнається законним, що свідчить про нерозривний зв'язок логіки і права.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНІВ ЛОГІКИ

Предметом вивчення логіки є закони вивідного знання. Серед них виділяються чотири основних. Це закони (принципи) тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього і достатньої підстави.

Формально-логічні закони не є законами "чистої думки", незалежними від зовнішнього світу. Вони виражають корінні властивості мислення: визначеність, несуперечність, послідовність і обґрунтованість. Вони склалися на базі багатовікової практики людського пізнання як своєрідне відображення певних властивостей і відношень предметів дійсності: їх якісної визначеності, відносної стійкості, обумовленості іншими предметами. Кожен предмет, незважаючи на зміни, що з ним відбуваються, залишається відносно стійким, якісно визначеним предметом з притаманними йому властивостями, що дає змогу відрізнити його від інших предметів. Разом з тим, він існує не сам по собі, його існування обумовлено іншими предметами. Якісна визначеність предметів та їх властивостей, їх відносна стійкість, їх взаємна обумовленість — об'єктивна основа формально-логічних законів.

Закони логіки є загальнолюдськими законами. Вони діють у всякому мисленнєвому акті, в усіх областях знань, на усіх рівнях мислення, як у сфері побутового мислення, так і у сфері мислення, що пізнає найскладніші наукові проблеми.

Закони логіки є знаряддям пізнання дійсності, необхідною умовою адекватного відображення дійсності мисленням. Щоб мислення вело нас до істинних знань, воно повинно відповідати вимогам формально-логічних законів. Вони виступають своєрідними принципами міркування, дотримання яких забезпечує визначеність, послідовність, доказовість, тобто правильність мислення. Особливо це стосується правової діяльності, основна мета якої — досягнення істинного знання.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Закони логіки є знаряддям пізнання дійсності, необхідною умовою адекватного відображення дійсності у свідомості людини. Щоб мислення вело нас до істинних знань, воно повинно відповідати вимогам формально-логічних законів.

Три з основних формально-логічних законів сформулював Аристотель: закон тотожності, закон суперечності, закон виключеного третього. Закон достатньої підстави був сформульований Г. Лейбницем.

При порушенні основних формально-логічних законів виникають логічні помилки, які бувають двох типів: свідомі та несвідомі. Свідоме порушення законів та правил логіки – софізм, несвідоме порушення правил міркування через незнання основних прийомів правильного мислення – це паралогізм.

2. ЗАКОН ТОТОЖНОСТІ

Закон тотожності говорить, що кожна думка повинна бути визначеною, тобто чіткою за змістом і обсягом і не змінюватися у процесі міркування іншою думкою. Це корінна властивість мислення: всяка думка у процесі міркування повинна бути тотожною самій собі. Думка тотожна самій собі тоді, коли вона стосується одного і того ж предмета і її зміст залишається одним і тим же. Якщо ж зміст думки змінюється чи вона стосується вже іншого предмета, то така думка не може вважатися тією ж самою, тотожною самій собі, ми будемо мати справу уже з іншою думкою. Тобто:

$$A \in A \text{ або } A \square A$$

Об'єктивною підставою закону тотожності, його виток є якісна визначеність Предметів і явищ навколишньої дійсності. Зміст закону тотожності полягає у таких його вимогах:

1. У процесі міркування про якийсь предмет необхідно мислити саме цей предмет і не можна підмінити його іншим предметом думки. Так, якщо ми обговорюємо вчинок, наприклад, Іванова, то ми Повинні обговорювати Іванова, а не когось іншого, і саме цей його вчинок; а не якийсь інший. Закон тотожності вимагає, щоб у процесі розмірковування був виділений один предмет міркування і цей предмет не підмінювався якимось іншим предметом думки даної предметної області.

2. В процесі міркування, суперечці чи дискусії поняття повинні вживатися в одних і тих же значеннях. Думка тотожна сама собі, якщо вона однозначна.

Закон тотожності не припускає вживання поняття в межах якогось міркування в різному значенні. Усяка думка повинно бути однозначною. Поняття, якими користуємося, повинні вживатися протягом усього міркування, скільки б разів вони не вживались а одному і тому же значенні, повинні зберігати незмінними свій обсяг і свій зміст. Якщо ж поняття і терміни вживаються у процесі міркування неоднозначне то мислення стає невизначеним, і мисленевий процес не досягає мети.

Порушення вимог закону тотожності нерідко пов'язане з різним вираженням однієї й тієї ж думки у мові. Наприклад: "Іванов вчинив злісне хуліганство" і "Іванов вчинив злочин, передбачений ч.11 ст.206КК України"— (виражають одну і ту ж думку, якщо йдеться про одну і ту ж особу). Предикати цих суджень рівнозначні. Тому ці думки є тотожними.

З іншою боку, вживання багатозначних слів, слів-омонімів може призвести до помилкового ототожнення різних думок. Наприклад, словом "штраф" позначають вид покарання, передбачений кримінальним кодексом, і захід адміністративного покарання. Очевидно, ці поняття мають різний зміст і вживання їх в одному значенні призводить до помилок у міркуванні.

Ототожнення різних думок може статися й через те, що пізні люди залежно від власного досвіду, професії тощо вкладають в одна і те ж поняття різний сенс. Так під наклепом юрист розуміє кримінальний злочин, що полягає у розповсюдженні попередньо неправдивих домислів, які ганьблять іншу особу

передбачене ст.125ККУ. Людина, котра не має відношення до юридичної практики, може вкладати в це поняття більш широкий сенс, розуміючи під наклепом усяку неправду. Подібні випадки часто зустрічаються у слідчій практиці, коли обвинувачений чи свідок не знають точного змісту понять і розуміють їх інакше ніж юрист. Це призводить до плутанини, утруднює з'ясування суті справи.

При розслідуванні будь-якої справи важливо з'ясувати точний смисл понять, якими користуються обвинувачуваний та свідки, і вживати їх у строго визначеному сенсі. В протилежному випадку предмет думки буде випущено і замість з'ясування справи станеться її заплутування.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Корінна властивість мислення відображено у законі: всяка думка у процесі міркування повинна бути тотожною самій собі. Думка тотожна самій собі тоді, коли вона стосується одного і того ж предмета і її зміст залишається одним і тим же. Якщо ж зміст думки змінюється чи вона стосується вже іншого предмета, то така думка не може вважатися тією ж самою, тотожною самій собі.

3. ЗАКОН НЕСУПЕРЕЧНОСТІ

Логічне мислення відзначається несуперечністю. Вимога несуперечності мислення виражає формально-логічний закон несуперечності: два несумісних одне з одним судження не можуть бути одночасно істинними; у всякому разі одне з них з необхідністю хибне. Так, наприклад, не можуть бути одночасно істинними судження:

"Н. є співучасником даного злочину".

"Н. не є співучасником даного злочину".

Закон несуперечності формулюється так: "невірно, що А і не А", тобто не можуть бути істинними дві думки, одна з яких перечує іншу. В символічній логіці закон несуперечності записується формулою $\sim(A \wedge \sim A)$ (не можна визнати одночасно істинними А і його заперечення).

Питання про те, яке з двох суперечних суджень є хибним, сон несуперечності не вирішує. Це встановлює конкретна наука і практика. Закон несуперечності говорить лиш про те, що з двох, з яких одне заперечує те, що стверджується в

іншому, одне з необхідністю хибне. Яким буде інше судження, істинним чи хибним, закон несуперечності також не вирішує. Воно може бути істинним або хибним. (Див. логічний квадрат).

Для дотримання цього закону потрібно зважати на такі умови:

1. Якщо ми стверджуємо приналежність предмету однієї ознаки і у той же час заперечуємо притаманність тому ж предметові іншої ознаки, ніякої суперечності не буде.

2. Не буде суперечності між судженнями і у випадку, якщо йдеться про різні предмети, наприклад, про різні злочини: один з них може бути умисним, другий— неумисним (необережним).

3. Суперечності не буде і у випадку, якщо ми щось стверджуємо і те ж саме заперечуємо стосовно однієї особи, але розглядаємо її у різний час. Припустимо, що звинувачений Р. на початку слідства дав неправдиві свідчення, але у кінці слідства він був змушений під тиском викриваючих доказів дати правдиві свідчення і признатися. У такому разі судження: "Свідчення звинувачуваного Р. є неправдивими" і "Свідчення звинуваченого Р. є істинними" — не суперечать одне одному, оскільки в них один і той же предмет розглядається у різних часових проміжках.

4. Нарешті, один і той же предмет нашої думки може розглядатися у різних відношеннях. Так, про курсанта П. ми можемо казати, що він добре знає англійську мову, оскільки рівень його знань відповідає вимогам навчальної програми. Тоді ми маємо право стверджувати: "П. добре знає англійську мову". Однак цих знань недостатньо, щоб працювати перекладачем. Тоді ми з повним правом можемо стверджувати: "П. погано знає англійську мову". В обох судженнях знання П. англійської мови розглядається з точки зору різних вимог, отже, ці судження також не суперечать один одному.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Закон несуперечності, як і закон тотожності, відображає якісну визначеність предметів, той простий факт, що якщо предмету властива якась ознака, то вона не може бути у той же час йому невластивою. У об'єктивній дійсності не буває так, щоб одне й теж одночасно було, й не було притаманним якомусь предмету

4. ЗАКОН ВИКЛЮЧЕНОГО ТРЕТЬОГО

Закон несуперечності діє стосовно усіх несумісних одне з двох суджень — і противних, і суперечних. Він встановлює, одне з них обов'язково хибне. Щодо іншого судження, то воно може бути істинним, але може бути і хибним. Закон виключеного третього стосується лише суперечних суджень і формулюється таким чином:

Два суперечних судження не можуть бути одночасно хибними одне з них обов'язково істинне.

Або: $A \text{ є або } B \text{ або не } B.$

З двох суперечних суджень про один і той же предмет, в один і той же час і у одному і тому ж відношенні одне обов'язково істинне, а друге хибне; третього бути не може. У символічній логіці він записується за допомогою диз'юнкції:

$$A \square \sim A,$$

де A — будь-яке судження, $\sim A$ — заперечення судження A . Обидва судження об'єднанні знаком диз'юнкції. Об'єднавши закон виключеного третього з законом несуперечності, отримаємо таке положення: два суперечних судження не можуть бути разом істинними і не можуть бути разом хибними.

Так, якщо хибним є судження "Усі вироки суду є обвинувальними", то істинним є судження "Деякі вироки суду не є обвинувальними". Те ж саме

стосується і загальнозаперечіих і частковостверджуючих суджень. З істинності судження "Рішення суду є законним і обґрунтованим" впливає хибність судження "Рішення суду не є законним і обґрунтованим".

Як і закон суперечності, закон виключеного третього відбиває послідовність, несуперечність мислення. Разом з тим, він вказує, що не лише двоє з суперечних суджень не можуть бути одночасно істинними але й одночасно хибними: якщо одне з них хибне, то інше обов'язково істинне, і третього не дано.

Якщо закон несуперечності стосується як контрарних так і контрадикторних суджень, то закон виключеного третього лише контрадикторних

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Об'єднавши закон виключеного третього із законом суперечності, отримаємо таке положення: два суперечних судження не можуть бути одночасно істинними, не можуть бути одночасно хибними. Так, якщо між загальноствердними й частковозаперечними та загальнозаперечними й частковоствердними існує відношення суперечності, то істинним може бути тільки одне, друге буде неодмінно хибним.

5. ЗАКОН ДОСТАТНЬОЇ ПІДСТАВИ

Наші думки про будь-які факти, явища, подію можуть бути істинними або хибними. Якщо ми висловлюємо певну думку, вважаючи її істинною, то ми повинні обґрунтувати цю істинність. Це значить, що ми повинні довести її відповідність дійсності. Наприклад, висуваючи обвинувачення проти якоїсь особи, потрібно мати певні докази, обґрунтувати істинність свого твердження. Інакше, звинувачення буде необґрунтованим. Вимога доведеності, обґрунтованості думок виражається у законі достатньої підстави. Закон формулюється: "Всяка думка визнається істинною, якщо вона має достатню підставу":

Якщо є А, то є і В, або В є тому, що є А.

Достатньою підставою для певної думки може бути особистий досвід людини. Істинність деяких суджень може бути встановлена завдяки їх зіставленню з фактами дійсності. Так, якщо людина з якихось причин була присутньою при скоєні злочину, то для неї підставою істинності судження "Р. скоїв злочин" буде сам факт злочину, свідком якого вона була. Але особистий досвід, обмежений. Тому людині в її діяльності доводиться спиратися на досвід інших людей, наприклад, на свідчення очевидців тієї чи іншої події. Саме до таких підстав звертаються звичайно у слідчій практиці при розслідуванні злочинів.

Для того, щоб підтвердити певний випадок, його потрібно обґрунтувати. Але це не обов'язково робити за допомогою особистого досвіду. Якщо нам, наприклад, відомі певні закони фізики чи хімії, то немає потреби кожен раз наново ставити досліди і доводити їх. Те ж саме стосується перевірених прак-

тикою методів, наприклад, криміналістичного дослідження, уже саме знання і правильне застосування яких може бути достатньою підставою для отримання істинних знань.

Таким чином, достатнім обґрунтуванням якоїсь думки може стати будь-яка інша, уже перевірена і визнана за істину думка, з якої з необхідністю випливає істинність даної думки. Якщо з істинності судження А випливає судження В, то А буде підставою для В, а В— наслідком цієї підстави. Зв'язок підстави і наслідку можна показати за допомогою імплікації $A \rightarrow B$, де А — підстава. В — наслідок. У деяких випадках підстава сама потребує обґрунтованості своєї істинності. Якщо судження С обґрунтується на підставі В, то В може потребувати у свою чергу підстави А. Перед нами уже ряд суджень, які пов'язані таким чином:

$$A \rightarrow B \rightarrow C$$

Велике значення принцип достатньої підстави має у слідчій та судовій практиці. До того ж це не лише логічна вимога. Дотримання даного закону є юридичною вимогою, воно стає необхідною умовою пізнання об'єктивної істини у слідстві чи судочинстві та дотримання законності.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Отже, обґрунтуванням якоїсь думки може стати будь-яка інша, уже перевірена і визнана істинною думка, з якої з необхідністю випливає істинність даної думки. Якщо з істинності судження А випливає судження В, то А буде підставою для В, а В — наслідком цієї підстави.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Предметом вивчення логіки є закони вивідного знання. Серед них виділяються чотири основних. Це закони (принципи) тотожності, закон (суперечності) несуперечності, закон виключеного третього і достатньої підстави.

Закони логіки є знаряддям пізнання дійсності, необхідною умовою адекватного відображення дійсності у свідомості людини. Щоб мислення вело нас до істинних знань, воно повинно відповідати вимогам формально-логічних законів.

Вони виступають своєрідними принципами міркування, дотримання яких забезпечує визначеність, послідовність, доказовість, тобто правильність мислення. Особливо це стосується правової діяльності, основна мета якої — досягнення істинного знання. Дотримання формально-логічних законів у правовій діяльності має настільки велике значення, що це закріплено законодавчо.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на вивчення наступних питань:

- співвідношення формальної та символічної логіки;

- поняття логічного закону, логічного протиріччя, висловлювання, що виконується;
- значення законів логіки для юридичної науки і практики.

**ТЕМА № 5. ДЕДУКТИВНІ УМОВИВОДИ.
ПРОСТИЙ КАТЕГОРИЧНИЙ СИЛОГІЗМ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Загальна характеристика умовиводу як форми мислення. Види умовиводів.
2. Безпосередні умовиводи:
 - перетворення;
 - обернення;
 - протиставлення предикату;
 - умовиводи за логічним квадратом.
3. Простий категоричний силлогізм:
 - аксіома та правила простого категоричного силлогізму;
 - фігури та модуси простого категоричного силлогізму.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнов В.Х., Мішин В.М., Кирик Д.П. Логіка. – К., 2000.
2. Жеребкін В.Є. Логіка. – Харків–Київ, 1999.
3. Ивин А.А. Практическая логика. – М., 2002.
4. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика М., 1998.
5. Мисик С.Г. Логіка. – Одеса, 1996.
6. Тер-Акопов А.А. Юридическая логика. – М., 1999.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Показати теоретичне та практичне значення використання умовиводу як форми мислення, в процесі якої з'являється нове (вивідне) знання.

ВСТУП

Серед основних форм мислення важливе місце посідає умовивід. Процес отримання нової думки (виведення), базується на певних правилах та законах логіки. Тому виведення в умовиводі носить закономірний характер.

Особливість дедукції полягає в тому, що висновком в цьому умовиводі має необхідний характер. Тому дедуктивні умовиводи широко використовують у різноманітних доведеннях у юридичній теорії та практиці.

**1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМОВИВОДУ ЯК ФОРМИ
МИСЛЕННЯ. ВИДИ УМОВИВОДІВ**

Ми вже неодноразово зазначали, що у процесі пізнанні дійсності ми отримуємо нові знання. Частина цих знань приходить до нас безпосередньо, тобто завдяки дії певних об'єктів ні наші органи чуття. Але здебільшого свої знання ми отримуємо, вивозячи нові знання із знань уже набутих людством протягом його розвитку, тобто із знань вже наявних, котрі на даний момент вважаються істинними. Нове знання, отримане її уже відомих, наявних знань

називається опосередкованим або вивідним. Воно знаходить своє відображення у такій логічній формі мислення, як умовивід. Відоме знання виражається і формі вихідних суджень — засновків. Судження, що містить нове (вивідне) знання, називається висновком. Будь-який умовивід складається з засновків та висновку

Наприклад:

Усі громадяни України повинні дотримуватися її законів.
Петренко— громадянин України.

Петренко повинен дотримуватись законів України.

Примітка: потрібно взяти до уваги, що в умовиводі необхідним є дотримання закону тотожності, інакше порушуються зв'язки між вихідними судженнями. У разі сенсового зв'язку між засновками процес міркування забезпечує нам істинність вивідного знання. Однак для цього маємо дотримуватися таких умов: а) вихідні судження повинні бути істинними; б) у ході міркування потрібно не порушувати правила висновку, котрі є необхідною умовою його достовірності та логічної правильності.

Щодо необхідності висновку, то умовиводи діляться на демонстративні (висновок з яких випливає з необхідністю) та недемонстративні (імовірнісні).

Щодо напрямку логічного висновку, тобто залежно від характеру зв'язку між загальним та конкретним знанням у засновках та висновку виділяються умовиводи дедуктивні, індуктивні та традуктивні (за аналогією).

Залежно від кількості засновків дедуктивні умовиводи поділяються на безпосередні та опосередковані.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Серед мисленневих операцій важливе місце посідає умовивід. На відміну від поняття та судження, умовивід є логічною операцією, завдяки якій із однієї або декількох думок виводять нову думку. Можна навести й таке визначення умовиводу: умовиводом називається така форма мислення або логічна операція, за допомогою якої виводиться нове судження з одного або декількох відомих суджень.

Процес отримання нової думки (виведення), базується на певних правилах та законах логіки. Тому виведення в умовиводі носить закономірний характер. Це зумовлює й таку особливість умовиводу, на відміну від поняття і судження,— він характеризується не адекватністю, істинністю або хибністю, а правильністю чи неправильністю.

2. БЕЗПОСЕРЕДНІ УМОВИВОДИ

Безпосередні умовиводи — це умовиводи, у яких вивідне знання отримується з одного вірного судження. Є такі види безпосередніх дедуктивних умовиводів:

1. Перетворення — умовивід, за якого змінюється якість засновку без зміни його кількісних характеристик. Щоб здійснити перетворення, потрібно предикат вихідного судження заперечити, а зв'язку змінити на протилежну. Перетворенню підлягають усі чотири типи простих суджень:

$$\text{а) } A - E \quad \frac{\text{Усі } S \in P}{\text{Жодне } S \text{ не } \in \text{ не-}P}$$

$$\text{б) } E - A \quad \frac{\text{Жодне } S \text{ не } \in P}{\text{Усі } S \in \text{ не } P}$$

$$\text{в) } I - O \quad \frac{\text{Деякі } S \in P}{\text{Деякі } S \text{ не } \in \text{ не-}P}$$

$$\text{г) } O - I \quad \frac{\text{Деякі } S \text{ не } \in P}{\text{Деякі } S \in \text{ не } P}$$

Наприклад:

а) Усі адвокати є юристами — Жоден адвокат не є неюристом.

б) Жоден слідчий не є суддею — Усі слідчі є несуддями.

в) Деякі юристи є слідчими — Деякі юристи не є неслідчими.

г) Деякі юристи не є слідчими — Деякі юристи є неслідчими.

2. Обернення — це безпосередній умовивід у висновку якого суб'єктом є предикат вихідного судження (засновку), а предикатом — суб'єкт вихідного судження. Це дає змогу більш детально з'ясувати відношення між суб'єктом і предикатом. Виходячи з правил розподіленості термінів у простому судженні, розрізняють просте обернення і обернення з обмеженням. Обернення з обмеженням стосується лише загальностверджувальних суджень, поза як в них предикат вихідного судження не розподілений:

$$A - I \quad \frac{\text{Усі } S \in P}{\text{Деякі } P \in S} \quad \frac{\text{Усі адвокати — юристи.}}{\text{Деякі юристи, — адвокати.}}$$

Оберненню без обмеження підлягають такі судження:

$$E - E \quad \frac{\text{Жодне } S \text{ не } \in P}{\text{Жодне } P \text{ не } \in S} \quad \frac{\text{Жоден слідчий не є суддею.}}{\text{Жоден суддя не є слідчим.}}$$

$$I - I \quad \frac{\text{Деякі } S \in P}{\text{Деякі } P \in S} \quad \frac{\text{Деякі студенти є спортсменами}}{\text{Деякі спортсмени є студентами.}}$$

Не підлягають оберненню частковозаперечні судження, оскільки тут неможливо з'ясувати відношення між обсягами суб'єкта і предиката.

3. Протиставлення предикату. Умовивід через протиставлення предикату застосовується для з'ясування відношення поняття суперечного предикату до суб'єкта вихідного судження. Цей умовивід є комбінацією двох попередніх. Тобто, щоб зробити умовивід через протиставлення предикату, спочатку здійснюється операція перетворення, а потім — обернення.

Отже, зміна судження, наслідком котрої суб'єктом стає поняття суперечне предикату, а предикатом — суб'єкт вихідного судження, називається

протиставленням предикату. Наприклад:

A – E	Усі S є P	Усі судді мають юридичну освіту.
	Жодне не P не є S	Жоден, хто не має юридичної освіти, не є суддею.
E – I	Жодне S не є P	Жоден курсант нашого взводу не є офіцером.
	Деякі не P є S	Деякі неофіцери — курсанти нашого взводу.
O – I	Деякі S не є P	Деякі свідки не є повнолітніми.
	Деякі не P є S	Деякі неповнолітні є свідками.

Частковостверджувальні судження (I) не підлягають протиставленню предикату: їх перетворення дає (O), а (O) не підлягає оберненню через нерозподіленість термінів.

4. Умовиводи за логічним квадратом. Знаючи відношення між категоричними судженнями, які достатньо ілюструє логічний квадрат, ми можемо робити умовиводи щодо істинності чи хибності інших суджень. Так щодо суперечних суджень:

Ai-Ox; Ax-Oi; Ei-Ix; Ex-Ii.

Противні судження:

Ai-Ex; Ei-Ax; Ax-E?; Ex-A?

Підпротивні (частково сумісні) судження:

Ix-Oi; Ox-Ii; Ii-O?; Oi-?

Підпорядковані судження:

Ai-Ii; Ei-Oi; Ii-A?; Oi-E?

Ix-Ax; Ox-Ex; Ax-I?; Ex-O?

Умовиводи за логічним квадратом застосовуються у багатьох мисленневих операціях, у тому числі у доведенні й спростуванні. Адже саме деякі способи доведення й спростування спираються на відношення несуперечності.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Таким чином, висновки із категоричних висловлювань поділяються на безпосередні умовиводи і опосередковані.

У практиці міркувань зустрічається той факт, що побудова різноманітних умовиводів дозволяє виділити і донести до співрозмовника смислові відтінки інформації, що міститься в засновках. Це особливо яскраво видно у випадку з безпосередніми умовиводами.

3. ПРОСТИЙ КАТЕГОРИЧНИЙ СИЛОГІЗМ

Дедуктивним називається умовивід, у якому висновок про окремий предмет класу робиться на підставі класу в цілому. Наприклад:

Усі договори є угоди.

Петренко уклав договір.

Петренко уклав угоду.

У дедуктивному умовиводі думка рухається від знання більшого ступеня загальності до знання меншого ступеня загальності (від загального до окремого, одиничного), тому дедукцію визначають як умовивід від загального до часткового.

Механізм дедуктивного умовиводу полягає в поширенні загального положення на окремий випадок, у підведенні часткового випадку під загальне правило. Поширюючи загальне положення на окремий конкретний предмет або явище, ми здобуємо нове знання про цей предмет, знання про те, що даний предмет має ознаку, наявну для всього класу, про який ідеться у загальному положенні.

Щоб отримати дедуктивний висновок, необхідно мати подвійне знання, засновки:

1) засновок, що відображає загальне положення або правило, під яке підводиться частковий випадок;

2) засновок, у якому ідеться про той окремий предмет або частковий випадок, який підводиться під загальне положення.

Дедукція дає висновки достовірні. У цьому одна з її переваг над іншими видами умовиводів. Якщо засновки дедуктивного умовиводу судження істинні та умовивід побудований правильно, то висновок буде необхідно істинним.

Тому дедуктивні умовиводи виділяють також як вид умовиводів за ступенем обґрунтованості висновку.

Простим категоричним силогізмом називається такий дедуктивний умовивід, у якому обидва засновки та висновок є категоричними судженнями. Наприклад:

Будь-який злочин є діянням суспільно небезпечним.

Хабар є злочин.

Хабар є діяння суспільно небезпечне.

Категоричний силогізм складається із трьох суджень: двох засновків і висновку, які у свою чергу, складаються із понять. Ці поняття називаються термінами силогізму: меншим, більшим і середнім.

Термін, який займає місце суб'єкта у висновку, називається меншим терміном. Менший термін позначається літерою S.

Термін, котрий займає місце предиката у висновку, називається більшим терміном. Позначається він літерою P.

Більший і менший терміни називаються крайніми термінами.

Середнім терміном називається поняття, яке входить до обох засновків і відсутнє у висновку. Позначається середній термін літерою M.

До кожного засновку категоричного силогізму входять по два терміни: середній і один з крайніх. Залежно від того, більший чи менший з термінів входить до засновку, розрізняють більший і менший засновки. Більшим засновком категоричного силогізму є зазвичай загальне положення або правило, а меншим — судження про конкретний предмет. Поширюючи загальне положення на частковий випадок, ми здобуваємо нове знання.

Структуру наведеного силогізму можна записати так:

$$\begin{array}{l} M - P \\ \underline{S - M} \\ S - P \end{array}$$

Середній термін (М) виконує роль сполучної ланки між більшим і меншим термінами, завдяки йому стає можливим виведення із двох суджень-засновків третього судження (висновку), у якому міститься нове знання.

Аксиома силогізму — це положення, яке обґрунтовує правомірність висновку із засновків категоричного силогізму. Вона має два такі формулювання:

1. Все, що стверджується (або заперечується) про клас предметів, з необхідністю стверджується (або заперечується) про кожен предмет даного класу.

2. Ознака ознаки речі є ознакою самої речі; те, що суперечить ознаці речі, суперечить самій речі.

Розрізняють загальні правила простого категоричного силогізму (правила термінів, правила засновків) та особливі правила фігур простого категоричного силогізму.

Загальні правила простого категоричного силогізму:

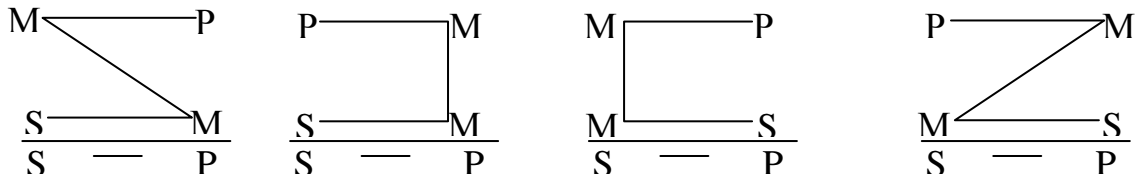
Правила термінів:

1. У силогізмі має бути тільки три терміна (помилка – почетверіння термінів)
2. Середній термін має бути розподілений хоча б в одному з засновків.
3. Термін не розподілений у засновку не може бути розподілений у висновку.

Правила засновків:

4. Хоча б один з засновків має бути ствердним. З двох заперечних засновків висновку робити не можна (висновок не впливає).
5. Якщо один з засновків – заперечний, то висновок – заперечний.
6. Хоча б один з засновків має бути загальним. З двох часткових засновків висновок не впливає.
7. Якщо один з засновків – часткове судження, то висновок – часткове судження

Якщо розглядати структуру силогізму залежно від розміщення трьох термінів, можливі чотири схеми:

Ці схеми називають фігурами категоричного силлогізму, тобто різновидами категоричного силлогізму, які визначаються розташуванням середнього терміна.

Різновиди категоричного силлогізму ще розрізняють за формами засновків і висновку, їх прийнято називати модусами категоричного силлогізму.

Спеціальні правила фігур

Перша фігура:

1. Більший засновок — судження загальне.
2. Менший засновок — судження стверджувальне.

Друга фігура:

1. Більший засновок повинен бути загальним судженням.
2. Один із засновків — заперечувальне судження.

Третя фігура:

4. Менший засновок — стверджувальне судження.
5. Висновок — часткове судження.

Четверта фігура:

1. Якщо більший засновок — стверджувальне судження, то менший повинен бути загальним судженням.
2. Якщо один із засновків — заперечувальне судження, то більший засновок повинен бути загальним судженням.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Залежно від того, з яких суджень складається дедуктивний умовивід, розрізняють дві великі групи дедуктивних умовиводів: прості категоричні силлогізми (що складається з простих категоричних суджень) та умовиводи зі складними судженнями (до складу яких входять складні та складні та прості судження у різних комбінаціях), які в свою чергу поділяються на умовні силлогізми і розподільні силлогізми. Термін "силлогізм" походить від давньогрецького слова *sullogismos* — здобуття висновку чи виведення наслідку.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Розуміння та свідоме використання набутого матеріалу допоможе майбутнім фахівцям відшукувати свідомі та несвідомі помилки у силлогізмах, критикувати неправильні умовиводи та спростувати хибні висновки, з якими доводиться зустрічатися у процесі професійної діяльності.

Важливість засвоєної теми полягає у визначенні теоретичних засад побудови правильних дедуктивних умовиводів, а саме простого категоричного силлогізму, в обґрунтуванні теоретичного та практичного значення

використання дедуктивного умовиводу як форми мислення, в процесі якої з'являється нове (вивідне) знання, яке є необхідно істинним.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на наступні питання:

- особливості простого категоричного силогізму як різновиду дедуктивного умовиводу, його визначення і склад;
- аксіому силогізму, його фігури та модуси;
- типові помилки, що виникають при порушенні загальних правил простого категоричного силогізму та особливих правил фігур;
- сутність відомих софізмів, що пов'язані з порушенням загальних правил простого категоричного силогізму та особливих правил фігур.

ТЕМА № 6. ДЕДУКТИВНІ УМОВИВОДИ ЗІ СКЛАДНИМИ СУДЖЕННЯМИ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Умовні умовиводи: суто умовні та умовно-категоричні силлогізми. Правильні та неправильні модуси умовно-категоричного силлогізму.
2. Розділово-категоричний умовивід. Ствердно-заперечний та заперечно-ствердний модуси розділово-категоричного силлогізму.
3. Умовно-розділовий (лематичний) умовивід. Дилеми, трилеми, полілеми. Проста та складна дилеми. Конструктивна та деструктивна дилеми.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочаров В.А., В.И.Маркин. Основы логики. М. 1994.
2. Гладунський В.Н. Логіка. Для студентів економічних спеціальностей. - Львів, 2002.
3. Жеребкін В.Є. Логіка. Харків-Київ, 1998.
4. Карамішева Н.В. Логіка. - Львів, 2000.
5. Конверський А.Є. Логіка. - Київ, 1998.
6. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. - М., 1975.
7. Тофтул М.Г. Логіка. - Київ, 2003.
8. Хоменко І.В., Алексюк І.А. Основы логики. - Київ, 1996.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розглянути основні схеми дедуктивних умовиводів зі складними судженнями та за допомогою прикладів актуалізувати набуті знання з метою подальшого використання у майбутній професійній діяльності.

ВСТУП

Вивчення теми «Дедуктивні умовиводи» необхідно продовжити розглядом дедуктивних міркувань, що базуються на структурі складних висловлювань (суджень). Серед всієї множини таких схем можна виділити найтиповіші, які переважно використовуються в процесах мислення і спілкування.

1. УМОВНІ УМОВИВОДИ

У дедуктивних умовиводах зі складними судженнями сутнісним елементом є характер зв'язки, а суб'єктно-предикатна структура їх не береться до уваги.

Можна виділити такі умовиводи, в яких використовуються складні судження: суто умовні, умовно-категоричні, розділово-категоричні, умовно-розділові. Їх правильні різновиди (модуси) належать до дедуктивних умовиводів, тобто таких, в яких з істинних засновків необхідно слідує істинний висновок.

Суто умовний умовивід – це умовивід, в яких обидва засновки і висновок є імплікативними судженнями.

Суто умовний умовивід (силогізм) має один правильний модус:

$$\frac{A \supset B, B \supset C}{A \supset C}$$

Якщо у цьому випадку мало місце самогубство, то мала б бути певна траєкторія польоту шроту.

Якщо траєкторія польоту шроту було відповідною, то мають бути сліди пострілу на певній височині навколишніх дерев.

Якщо в цьому випадку мало місце самогубство, то мали бути сліди пострілу на певній височині навколишніх дерев.

Якщо свідчення А. є правдивими, то Б не міг бути на місці злочину о десятій годині.

Якщо Б. не міг бути на місці злочину о десятій годині, то він має алібі.

Якщо свідчення А. є правдивими, то Б. має алібі.

Якщо в день виписки квитанції у касі відсутні гроші, то закупівля продуктів не проводилась.

Якщо закупівля продуктів не проводилась, то квитанції не виписувалися.

Якщо в день виписки квитанції у касі відсутні гроші, то квитанції не виписувалися.

Умовно-категоричний силогізм має один із засновків умовний, а другий засновок та висновок – категоричні.

$$\frac{A \supset B, A}{B}$$

$$\frac{A \supset B, \sim B}{\sim A}$$

Умовно-категоричний силогізм має два правильних модуси:

стверджувальний модус умовно-категоричного силогізму „modus ponens”:

$$\frac{A \supset B, A}{B}$$

Слід мати на увазі, що більший засновок може мати чотири варіанти, де антецедент та консеквент можуть бути як ствердними, так і заперечними. Відповідно:

$$\frac{A \sqsupset B, A}{B}$$

$$\frac{A \sqsupset \sim B, A}{\sim B}$$

$$\frac{\sim A \sqsupset \sim B, \sim A}{\sim B}$$

$$\frac{\sim A \sqsupset B, \sim A}{B}$$

Якщо поліпшується рівень життя населення, то рівень злочинності знижується.
Рівень життя населення поліпшується.
 Рівень злочинності знижується.

Якщо свідчення А. є правдивими, то Б. не міг бути на місці злочину о десятій годині.
Свідчення А. є правдивими.
 Б. не міг бути на місці злочину о десятій годині.

Якщо в день виписки квитанції у касі відсутні гроші, то закупівля продуктів не проводилась.
В день виписки квитанції у касі відсутні гроші.
 Закупівля продуктів не проводилась.

Якщо присуд необґрунтований, то його відмінять.
Цей присуд необґрунтований.
 Цей присуд відмінять.

заперечувальний модус умовно-категоричного силогізму „modus tollens”

$$\frac{A \sqsupset B, \sim B}{\sim A}$$

Слід мати на увазі, що більший засновок може мати чотири варіанти, де антецедент та консеквент можуть бути як ствердними, так і заперечними. Відповідно:

$$\frac{A \sqsupset B, \sim B}{\sim A}$$

$$\frac{A \sqsupset \sim B, B}{\sim A}$$

$$\frac{\sim A \sqsupset \sim B, B}{A}$$

$$\frac{\sim A \sqsupset B, \sim B}{A}$$

Якщо благородна мета виправдовує будь-які засоби її досягнення, то можна позбавити людину життя, якщо вона смертельно хвора.
Але не можна позбавляти людину життя, навіть якщо вона смертельно хвора.
 Благородна мета не виправдовує будь-які засоби її досягнення.

Якщо об'єктивність показань свідка викликає сумніви, то вирок не може бути залишений у силі.

Вирок за справою Петрова залишений у силі.

Отже, об'єктивність показань свідка не викликає сумнівів.

Якщо в баці автомобіля немає пального, то його мотор не працюватиме.

Мотор працює.

В баці автомобіля є пальне.

Якщо особа, яка підлягає притягненню як обвинувачений, не встановлена, то попереднє слідство призупиняється.

Попереднє слідство не було призупинено.

Особа, яка підлягає притягненню як обвинувачений, встановлена.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Слід зауважити, що перехід від ствердження підстави до ствердження наслідку, а також від заперечення підстави до заперечення наслідку не є дедуктивними умовиводами, та не дає достовірних висновків.

2. РОЗДІЛОВО-КАТЕГОРИЧНИЙ УМОВИВІД

Розділово-категоричний умовивід – це такий умовивід, в якому один засновок є судженням розділовим, а другий засновок і висновок – категоричні судження. Цей умовивід має два правильних модуси: стверджувально-заперечний модус і заперечно-стверджувальний модус.

Для того, щоб у розділово-категоричному умовиводі отримати істинний висновок необхідно додержуватися наступних правил:

- у розділовому засновку мають бути перераховані всі можливі альтернативи;
- у міркуванні за стверджувально-заперечним модусом має використовуватись сильна (строга) диз'юнкція.

В іншому випадку умовивід не буде дедуктивним, висновок із необхідністю не впливає.

(Схеми та приклади наведених видів дилем будуть проаналізовані на семінарському занятті.)

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

У всіх випадках, коли треба розглянути яесь явище на підставі вже відомого знання . чи загального правила, чи відомих альтернатив і вивести необхідний висновок, ми розмірковуємо на підставі дедукції. Дедукція дає гарантоване істинне знання, якщо засновки є істинними, а умовивід побудований правильно. Не випадково дедуктивні умовиводи ще називають необхідними, або примусовими, міркуваннями.

3. УМОВНО-РОЗДІЛОВИЙ УМОВИВІД

Умовно-розділовий умовивід будується як поєднання імплікацій та диз'юнкцій. Вони мають лематичний характер. В залежності від кількості альтернатив у розділовому засновку виділяють дилему, трилему, полілему.

Є кілька різновидів таких умовиводів – леми поділяються на прості та складні, конструктивні та деструктивні.

У практиці міркування найчастіше застосовують дилему.

Таким чином, об'єднання класифікація умовно-розділових умовиводів (дилем) містить наступні види:

- прості конструктивні дилеми;
- складні конструктивні дилеми;
- прості деструктивні дилеми;
- складні конструктивні дилеми.

(Схеми та приклади наведених видів дилем будуть проаналізовані на семінарському занятті.)

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Засвоєння навичок побудови дедуктивних лематичних умовиводів є необхідною частиною фахової професійної підготовки юриста, дає можливість уникати невизначеності та суперечності у думках, отримувати нове необхідно істинне знання на підставі чистого міркування.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, необхідно зауважити, що дедуктивні умовиводи зі складними судженнями широко застосовуються в правознавчій та правоохоронній практиці. Поряд із застосуванням дедукції у процесі висування версій, вона також використовується в процесі перевірки версій. Досить часто дедуктивні умовиводи застосовуються в процесі побудови доведень та спростувань.

Таким чином, засвоєння та свідоме використання різноманітних схем дедуктивних умовиводів відіграє значну роль у теоретичній та практичній правовій діяльності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на наступні питання:

- особливості побудови умовиводів зі складними судженнями;
- типологію умовиводів зі складними судженнями;
- важливість побудови дедуктивного міркування відповідно до правил та законів логіки як запоруки отримання нового істинного знання.

ТЕМА № 7. ІНДУКТИВНІ УМОВИВОДИ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Особливості індуктивного умовиводу.
2. Види індукції.
3. Методи встановлення причинних зв'язків у науковій індукції.
4. Роль індукції в процесі пізнання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гетманова А.Д. Логика. – М., 2000.
2. Жеребкін В.Є. Логіка. – Харків–Київ, 1999.
3. Ивин А.А. Практическая логика. – М., 2002.
4. Конверський А.Є. Логіка. – К., 1999.
5. Логіка: Практикум: Навч. посіб. / І.В.Хоменко. – К., 2002.
6. Тофтул М.Г. Логіка. – К., 1999.
7. Хоменко І.В. Логіка - юристам. К., 1997.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розглянути різні види імовірнісних умовиводів, зокрема індуктивний умовивід, показати його роль умовиводів у процесі пізнання.

ВСТУП

На відміну від дедуктивних міркувань, в яких здійснюється перехід від достовірного знання до достовірного, імовірнісні міркування виражають перехід від достовірного до ймовірного знання.

Зв'язок між засновками та висновком тут спирається на причини, які не мають формально-логічного характеру. У зв'язку з цим в таких умовиводах висновок не може впливати із засновків з логічною необхідністю. Отримані таким шляхом висновки завжди потребують подальшої перевірки і обґрунтування. Незважаючи на це, імовірнісні міркування відіграють значну роль у практичній діяльності та процесі пізнання.

1. ОСОБЛИВОСТІ ІНДУКТИВНОГО УМОВИВОДУ

Індуктивний умовивід – це такий опосередкований умовивід, у якому на основі знання частини предметів класу робиться висновок про клас в цілому. Напрямок міркування спрямований від знання меншого ступеня загальності до знання більшого ступеня загальності (від часткового до загального).

За ступенем обґрунтованості висновку індуктивний умовивід належить до недемонстративних (імовірнісних) умовиводів, у яких між засновками та висновком немає відношення логічного слідування.

В основа індуктивного умовиводу лежить операція узагальнення. З отриманням емпіричних даних для узагальнення пов'язані такі загальнонаукові методи як спостереження та експеримент.

Загальна схема індуктивного умовиводу

$$\begin{array}{c}
 S1 - P \\
 S2 - P \\
 S3 - P \\
 \dots \\
 S_n - P \\
 \hline
 S1, S2, S3 \dots S_n - K \\
 \text{Імовірно, } K - P
 \end{array}$$

Індуктивним умовиводом називається умовивід, в якому із одиничних або часткових суджень виводиться загальне судження. Наприклад:

Земля має природний супутник.

Марс має природний супутник.

Юпітер має природний супутник.

Земля, Марс, Юпітер – це планети Сонячної системи.

Отже, ймовірно, що будь-яка планета Сонячної системи має природний супутник.

У засновках індуктивного умовиводу наявні два види знання – по-перше, це судження, які фіксують наявність властивості або ознаки, отриманої емпіричним шляхом; по-друге, це засновки, у якому фіксується належність предметів до певного класу. Висновок у індуктивному умовиводі імовірний. Ступень імовірності висновку залежить від кількості засновків, від наявності причинно-наслідкових зв'язків між предметом та його властивістю, від методів відбору засновків. На цьому ґрунтуються висновки у певних видах індуктивних умовиводів. Ступень імовірності висновку можливо підвищити. Умовивід за схемою повної індукції, висновок у якій робиться на підставі вивчення усіх предметів закритого класу, дає достовірний висновок.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Індуктивні умовиводи відіграють значну роль у юридичній діяльності. Ці міркування можуть застосовуватися в процесі аргументації, у слідчій та судовій практиці. Юрист-професіонал повинен вміти грамотно, відповідно до правил логіки будувати індуктивні міркування різних видів.

2. ВИДИ ІНДУКЦІЇ

Індуктивні умовиводи поділяються на: а) повну індукцію і б) неповну індукцію. У свою чергу неповна індукція має два види: а) популярна індукція і б) наукова індукція. Виходячи з цього, схему типології індуктивних умовиводів можна зобразити таким чином:

Повна індукція.

Повною індукцією називається такий умовивід, в якому на підставі притаманності ознаки кожному предметові деякої множини робиться висновок про належність цієї ознаки всім предметам цієї множини. Із даної дефініції

видно, що повна індукція може ефективно використовуватися тільки стосовно скінчених і осяжних множин. Оскільки повна індукція передбачає дослідження кожного елемента певної множини, то висновок тут носить достовірний характер. Іноді, маючи це на увазі, говорять, що дедуктивний умовивід і повна індукція схожі.

Неповна індукція.

У тих випадках, коли ми маємо справу з неосяжними множинами предметів (які до того ж не так добре впорядковані як натуральний ряд чисел), нам доводиться використовувати неповну індукцію. Неповною індукцією називається умовивід, в якому висновок про весь клас предметів базується на вивченні тільки деяких предметів, що належать до даного класу.

Наприклад,

Київський університет імені Тараса Шевченка має статус національного вузу.

Харківська юридична академія імені Ярослава Мудрого має статус національного вузу.

Український аграрний університет має статус національного вузу.

Київський університет імені Тараса Шевченка, Харківська юридична академія імені Ярослава Мудрого, Український аграрний університет - це основні вузи України.

Отже, ймовірно, що всі основні вузи України мають статус національного вузу.

Неповну індукцію відрізняє від повної та математичної те, що висновок у неї, в кращому випадку, є істинним з більшою або меншою мірою ймовірності. Іншими словами, висновок неповної індукції не впливає логічно із засновків (тобто істинність засновків не гарантує істинність висновку), а лише підтверджується ними більшою або меншою мірою. Наведений приклад досить простий і ситуація, коли ми можемо виразити ймовірність істинності висновку, зустрічається не так часто. Тому в логіці розробляються спеціальні методи оцінки ймовірності висновку в індуктивних умовиводах.

Неповна індукція буває двох видів популярна, або індукція через простий перелік, і наукова.

Популярною індукцією називається такий вид неповної індукції, в якому відсутній конкретний метод відбору засновків. Популярна індукція відрізняється від повної тим, що вона використовується при аналізі кінцевих неосяжних і нескінченних множин предметів, її ще називають «індукція через простий перелік при відсутності контрприкладу». В популярній індукції узагальнення базується на фактах повторюваності однієї й тієї самої ознаки в кількох чи й багатьох предметах певного класу і відсутності суперечного цій повторюваності випадку. Так, численні факти ефективності ліків, виготовлених деякими майстрами народної медицини, дають можливість зробити загальний висновок про їх ефективний вплив на організм людей. Це міркування є прикладом популярної індукції за умови, що представник народної медицини не

знає причинного зв'язку, який діє між його ліками і людським організмом, а знає лише те, що в усіх випадках застосування даних ліків не було жодного негативного наслідку. Простий перелік — це лише один перелік без будь-якої іншої додаткової інформації, крім, звичайно ж, знання про відсутність суперечного випадку.

Був час, коли популярна індукція переважно критикувалася, проте вона є тією «матір'ю», яка народжує то недолугих дітей (різного роду забобони), то геніїв (народну мудрість). Внутрішні, необхідні зв'язки речей, закономірності являються буденній свідомості у формі повторюваності. Ця повторюваність (разом з іншими чинниками) відіграла не останню роль у виникненні людського мислення. Проте не кожна повторюваність має своїм підґрунтям необхідні зв'язки між речами. Ототожнювання випадкової повторюваності з необхідною, часовою та просторовою послідовністю подій — з причинною їх пов'язаністю призводить до логічних та фактичних помилок. Типовими помилками, які трапляються при некритичному ставленні до популярної індукції, є «поспішне узагальнення», «після цього — внаслідок цього» тощо. Проявами таких помилок є різноманітні забобони та марновірства. До речі, і перлини народної мудрості, зокрема народної медицини, потребують обґрунтування, виявлення відповідних причинних зв'язків, у результаті чого вони набудуть статусу наукових істин.

Наукова індукція - неповна індукція, в якій на підставі пізнання необхідних ознак деяких предметів певного класу робиться загальний висновок про всі предмети цього класу.

За схемою міркування (від знання окремих предметів певного класу до знання всього класу) наукова індукція не відрізняється від популярної. Відмінність її полягає в характері та природі засновків і способі їх підбору.

Якщо в популярній індукції засновки для узагальнення беруться переважно випадково, то в науковій вони підбираються свідомо, з урахуванням того, наскільки істотними є зв'язки, які в них відображаються. При цьому великого значення надається причинно-наслідковим зв'язкам речей. Автори, що вдаються до наукової індукції, не задовольняються відомими фактами. Вони одержують факти, використовуючи такі методи, як порівняння, вимірювання, спостереження, експеримент.

Сила наукової індукції полягає в тому, що кожний її крок пов'язаний з фактами, досвідом, вона часто піддається перевірці. Проте в й її слабкість. Всезагальні висновки, як відомо, не піддаються перевірці емпіричними засобами (верифікації). Оцінюючи пізнавальні можливості наукової індукції, треба пам'ятати і про історичну обмеженість людського досвіду.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Різнманітні види індуктивних умовиводів широко використовуються у діяльності юристів. Так, повна індукція досить часто знаходить використання в експертизі. У слідчій діяльності у процесі висування версій поряд із популярною індукцією також застосовуються методи наукової індукції.

3. МЕТОДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИННИХ ЗВ'ЯЗКІВ У НАУКОВІЙ ІНДУКЦІЇ

При доборі засновків для наукової індукції часто вдаються до методів виявлення причинних зв'язків між явищами.

Причинні зв'язки між предметами і явищами не існують у чистому вигляді. Вони завжди супроводжуються безліччю інших зв'язків, зокрема тими обставинами, які забезпечують їх реалізацію. Все це ускладнює процес встановлення причинних зв'язків між явищами.

Існує п'ять методів виявлення причинних зв'язків між явищами: метод єдиної подібності; метод єдиної відмінності; поєднаний метод подібності та відмінності; метод супутніх змін; метод залишків.

Всі перелічені методи ґрунтуються на таких рисах причинного зв'язку:

- кожне явище має причину, тому пошуки її виправдані;
- причина завжди передуює наслідку, тобто тому явищу, причину якого ми прагнемо встановити;
- після причини неодмінно настає явище-наслідок;
- за відсутності причини наслідок не настає;
- зміни в причині призводять до відповідних змін у наслідку.

МЕТОД ЄДИНОЇ ПОДІБНОСТІ

Суть цього методу полягає у виявленні серед численних умов, що передують досліджуваному явищу, такої умови, яка постійно йому передуює.

Якщо певна обставина постійно передуює досліджуваному явищу при несталості всіх інших обставин, то, ймовірно, що саме вона є причиною явища.

Наприклад: в одній із їдалень міста сталися три випадки отруєння людей, які там обідали. При цьому стало відомо, що відвідувач їдальні А. споживав першу, другу і третю страви; відвідувач Б. — другу і третю; а відвідувач В. — лише другу:

1. За умов 1, 2, 3 мало місце отруєння.
2. За умов 2, 3 мало місце отруєння.
3. За умови 2 мало місце отруєння.

Отже, найбільш імовірно, що саме умова 2 (друга страв) була причиною отруєння.

Схема методу:

1. $ABC \rightarrow a$.
2. $ABD \rightarrow a$.
3. $ACD \rightarrow a$.

Отже, причиною явища a є обставина А.

МЕТОД ЄДИНОЇ ВІДМІННОСТІ

Якщо певна обставина наявна тоді, коли настає досліджуване явище, і відсутня тоді, коли це явище не настає (а все інше залишається незмінним), то ця обставина і є ймовірною причиною цього явища.

Наприклад: двоє людей пообідали в одній із їдалень міста. Причому, та людина, що споживала першу, другу і третю страви, отруїлася, а друга, яка споживала лише першу і третю страви, залишилася здоровою.

1. За умов 1, 2, 3 мало місце отруєння.

2. За умов 1, 3 отруєння не було.

Отже, найімовірніше, що причиною отруєння була умова 2 (друга страв).

Схема методу:

ABC → a.

BC → —

Отже, обставина А є причиною явища а.

ПОЄДНАНИЙ МЕТОД ПОДІБНОСТІ І ВІДМІННОСТІ

Якщо два чи більше випадків, коли виникає досліджуване явище подібні лише однією обставиною, яка передувала виникненню цього явища, а два чи більше випадків, коли це явище не виникає, відрізняються тільки тим, що ця обставина була відсутньою, то ця обставина, ймовірно, і є причиною досліджуваного явища.

Наприклад: в одній з їдалень міста обідали четверо людей. При цьому троє з них отруїлися, а четвертий, який сидів з ними за одним столом, залишився здоровим. Стало відомо, що відвідувач цієї їдальні А. споживав першу, другу і третю страви; відвідувач Б. — другу і третю; відвідувач В. — лише другу; відвідувач Г. — першу і третю. З'ясувавши, що перші три відвідувачі зазнали отруєння, а четвертий залишився здоровим, можна зробити висновок, що саме друга страв була причиною отруєння. Це пояснюється, по-перше, тим, що єдиною подібною обставиною для всіх, хто зазнав отруєння, було споживання ними другої страви, а по-друге — єдиною обставиною, якою відрізнялася людина, яка залишилася здоровою, від усіх інших, було те, що вона не споживала другої страви.

Схема методу:

ABC → a

AB → a

A → a

BC → —

Отже, обставина А є причиною явища а.

МЕТОД СУПУТНИХ ЗМІН

Виявити причину досліджуваного явища можна не лише за наявністю чи відсутністю її серед інших обставин, які передували виникненню цього явища, а й за тими, які відбуваються в наслідку, під впливом змін у причині.

Якщо зі зміною однієї з обставин, що передують виникненню досліджуваного явища, змінюється і саме явище, то, ймовірно, що саме ця обставина є причиною виникнення цього явища.

Наприклад: ґрунт, на якому були посаджені помідори, підживили невеликими дозами калію, азоту і фосфору. Рослини нормально розвивалися. Господар вирішив різко збільшити кількість азотних добрив, не вносячи в ґрунт

ні калійних, ні фосфорних. Результат не примусив на себе довго чекати — помідори стали швидко збільшувати вегетативну масу. Звідси було зроблено висновок, що причиною швидкого збільшення вегетативної маси помідорів є азотні добрива.

Схема методу:

$ABCD \rightarrow abcd$
 $A,BCD \rightarrow a,bcd$
 $A,BCD \rightarrow a,bcd$

Отже, обставина А є причиною явища а.

МЕТОД ЗАЛИШКІВ

Якщо дві чи більше сукупних причин породжують стільки ж сукупних явищ (наслідків) і відомо, що частина цих причин породжує відповідну частину явищ, то залишкова причина, ймовірно, породжує останню частину явищ.

Цей метод передбачає наявність комплексу обставин (причин) і комплексу їх дій (наслідків). Якщо існують обставини АВС, спостерігаються їх дії abc, і відомо, що обставина В є причиною b, обставина С — причиною c, а причина а невідома, то в даному разі, виключивши обставини В і С, які породжують явища b і c, робиться припущення, що А є причиною а.

Схема методу:

$ABC \rightarrow abc$
 $BC \rightarrow bc$
А є причиною а

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

У науковій індукції висновок робиться на підставі встановлення того, що ознака, яка спостерігається, є суттєвою ознакою тих предметів, котрі досліджуються. Методи, за допомогою яких стає можливим зробити висновки щодо причинного зв'язку між явищами, називають канонами Мілля, за прозвищем англійського логіка Дж. Ст. Мілля, який їх запропонував.

4. РОЛЬ ІНДУКЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ

Індукція і дедукція у процесі пізнання перебувають у нерозривному зв'язку і єдності. Проте в домарксистській філософії і логіці індукція і дедукція метафізичне розвивалися і протиставлялися одна одній, одна форма умовиводу переоцінювалася за рахунок применшення ролі другої. Деякі логіки (так звані всеіндуктивісти — В. Уевель, Д. С. Мілль та ін.) абсолютизували індукцію і заперечували пізнавальне значення дедукції, розглядали останню лише як момент індукції. Всеіндуктивісти вимагали в пізнанні йти тільки одним шляхом — від одиничного до загального, тому індукцію вони оголосили єдиним і безгрішним методом. Ця лінія веде до емпіризму в науці, заперечення ролі теорії і світогляду в цілому. Інші логіки, навпаки, возвеличували дедукцію і

принижували індукцію, применшуючи роль досвіду, практики в пізнанні фактів дійсності і тим самим відривали мислення від об'єктивного світу, зводили пізнання до суто умогляду. Індукція і дедукція — це дві нерозривні сторони єдиного процесу пізнання, обидві вони важливі і необхідні, одна без другої втрачає своє значення і не може служити дієвим знаряддям пізнання.

Без попередньої індукції не була б можлива ніяка дедукція. Щоб здобути дедуктивний висновок, треба мати загальне положення, більший засновок. Але загальне положення не дане нам у готовому вигляді, воно є результатом дослідження і узагальнення одиничних фактів. У формуванні загального положення або правила завжди так чи інакше бере участь індукція. Тому у відомому розумінні можна сказати, що індукція передує дедукції. У свою чергу, індукція неможлива без дедукції. В індуктивному узагальненні фактів завжди бере участь і дедукція: під час дослідження і потім узагальнення часткових фактів ми обов'язково орієнтуємося на те чи інше загальне положення. Так, щоб зробити загальний висновок про те, що всі метали проводять електрику на основі дослідження, наприклад, заліза, міді, цинку, олова, срібла, слід уже мати знання того загального, що всі перелічені хімічні елементи відносяться до класу металів. Саме таке узагальнення окремих фактів під час розслідування кримінальної справи припускає знання того, що зібрані факти відносяться до цієї злочинної події, є її ознаками. Щоб розібратися у зібраному фактичному матеріалі і зробити з нього узагальнюючий висновок, слід керуватися певною теорією, вихідними принципами. Слідчий, наприклад, вивчаючи й узагальнюючи окремі факти під час розслідування злочину, обов'язково керується законом, положенням науки і судової практики. Просте індуктивне узагальнення фактів втрачає всякий смисл, якщо воно не пов'язується з їхнім глибоким теоретичним аналізом, не підтверджене раніше установленими і перевіреними, на практиці іншими положеннями, законами науки.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Отже, не буває такого, щоб пізнання здійснювалося тільки індуктивно або тільки дедуктивно. Кожен більше чи менше складний мислений процес є завжди індуктивно-дедуктивним. Але в конкретному пізнавальному акті індукція і дедукція можуть по черзі виступати на перший план. Так, слідчий, маючи на початку розслідування кримінальної справи! первісні факти — сліди злочину, має відтворити на їхній основі злочинну подію в цілому досить часто у формі індукції. Але, висловивши індуктивним шляхом припущення про те, що таке ця злочинна подія, ким вона вчинена, він неминуче користується потім дедукцією: з цього припущення виводить наслідки (інші факти — ознаки злочинної події), котрі перевіряють потім на практиці.

Те ж саме ми спостерігаємо, коли порівнюємо два такі моменти, як висування версії і юридичну оцінку (правову кваліфікацію) учиненого. Висування версії відбувається досить часто у формі індукції. Кримінально-правова кваліфікація учиненого — це процес дедуктивний і не може відбуватись у формі індукції. Але й тут індукція і дедукція не "вільні" одна від одної, не відірвані, а взаємопов'язані. Без дедукції не було б завершено процесу

пізнання, який розпочався у формі індукції. У свою чергу, без попередньої індукції була б неможлива і дедукція

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Важко перебільшити місце і значення індукції в процесі пізнання. Особливо велику роль вона відігравала на первинному рівні пізнання, коли люди користувалися лише обмеженою кількістю загальних понять. Та і в наш час без індукції не обійтися. Щоб збагнути справжнє значення індукції в житті людей, треба враховувати не лише її наукову цінність, а й роль у повсякденному житті. Навіть у формуванні світогляду (особливо світобачення, ставлення до дійсності та переживанні буття) індукція відіграє істотну роль. Правда, щоб визнати це, треба належно оцінити силу впливу особистісного життєвого досвіду на процес становлення особистості.

Разом з тим не можна не рахуватися з імовірнісним характером індуктивного узагальнення. Тому необхідно постійно працювати над підвищенням імовірності висновків, одержаних за схемою неповної індукції. З цією метою треба використовувати якомога більше засновків (збільшувати число випадків, які узагальнюються), урізноманітнювати досліджувані випадки, враховувати характер зв'язку між досліджуваними явищами та їх ознаками. З метою підвищення ймовірності висновків неповної індукції вдаються, як уже зазначалося, до різноманітних методів встановлення причинних зв'язків між явищами.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на наступні питання:

- структуру індуктивного умовиводу;
- методи встановлення причинних зв'язків;
- значення імовірнісних умовиводів для правоохоронної діяльності.

**ТЕМА № 8. УМОВИВОДИ ЗА АНАЛОГІЄЮ
В ЮРИДИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Умовивід за аналогією: його структура та особливості.
2. Види умовиводів за аналогією.
3. Значення аналогії в правовій діяльності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аругтюнов В.Х., Мішин В.М., Кирик Д.П. Логіка. – К., 2000.
2. Логіка: Практикум: Навч. посіб. / І.В.Хоменко. – К., 2002.
3. Жеребкін В.Є. Логіка. – Харків–Київ, 1999.
4. Ивин А.А. Практическая логика. – М., 2002.
5. Конверський А.Є. Логіка. – К., 1999.
6. Мисик С.Г. Логіка. – Одеса, 1996.
7. Тер-Акопов А.А. Юридическая логика. – М., 1999.
8. Тофтул М.Г. Логіка. – К., 1999.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розглянути різні види імовірнісних умовиводів, зокрема умовиводів за аналогією, показати роль цих умовиводів у юридичній теорії та практиці.

ВСТУП

Значення цієї теми полягає у формуванні у майбутніх працівників міліції знань, вмінь та навичок щодо побудови та використання різних видів імовірнісних умовиводів, розуміння ролі недедуктивних умовиводів у процесі пізнання.

На відміну від дедуктивних міркувань, в яких здійснюється перехід від достовірного знання до достовірного, імовірнісні міркування виражають перехід від достовірного до ймовірного знання. У зв'язку з цим в таких умовиводах висновок не може випливати із засновків з логічною необхідністю. Отримані таким шляхом висновки завжди потребують подальшої перевірки і обґрунтування. Незважаючи на це, імовірнісні міркування відіграють значну роль у практичній діяльності та процесі пізнання. Юрист-професіонал повинен вміти грамотно, відповідно до правил логіки будувати імовірнісні умовиводи різних видів.

**1. УМОВИВІД ЗА АНАЛОГІЄЮ:
ЙОГО СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ**

Як уже зазначалося, в дедуктивних умовиводах ми переходимо від більш загального знання до менш загального, в індуктивних умовиводах здійснюється перехід від часткового знання до загального. Однак у практиці міркувань часто виникає необхідність переходу від одиничного до одиничного, від часткового

до часткового, від загального до загального. Такі переходи можливі завдяки умовиводам за аналогією.

Слово «аналогія» походить від грецького слова *analogia* - відповідність, подібність.

Аналогія — це такий недедуктивний умовивід, в якому судження про притаманність ознаки деякому об'єктові виводиться на основі подібності цього об'єкта з іншим об'єктом. Можна навести ще таку дефініцію: аналогією називається такий умовивід, в якому від подібності двох предметів у деяких ознаках робиться висновок про схожість цих предметів у інших ознаках.

Напрямок міркування у даному умовиводі спрямований від певного ступеня загальності до знання того ж ступеня загальності (від одиничного до одиничного, від часткового до часткового, від загального до загального).

Умовиводу за аналогією передує логічна операція порівняння.

Як і будь-який умовивід має у своїй структурі засновки і висновок, так і аналогія має засновки і висновок.

В структуру аналогії входить чотири види суджень:

судження про наявність основи у зразка;

судження про наявність основи у суб'єкта;

судження про наявність переносної ознаки у зразка;

судження про наявність переносної ознаки у суб'єкта.

Перші три судження — це засновки, а четверте судження – це висновок аналогії.

Визначимо термінологію, якою користуються при побудові аналогії.

Зразком аналогії називається об'єкт, ознака якого переноситься на другий об'єкт. Суб'єктом аналогії називається об'єкт, на який переноситься ознака. Зразок і суб'єкт називаються термінами аналогії. Ознака, яка переноситься із зразка на суб'єкт, називається переносною ознакою. Ознака, яка одночасно притаманна зразку і суб'єкту і яка є підставою для переносу ознаки, що нас цікавить, називається основою аналогії.

Тепер можна зобразити структуру аналогії.

А має ознаки a, b, c, d

В має ознаки a, b, c

Імовірно, В має ознаку d

Структура умовиводу за аналогією:

зразок аналогії (А) - об'єкт, ознака якого переноситься на інший об'єкт;

суб'єкт аналогії (В) – об'єкт, на який переноситься ознака;

основа аналогії (a, b, c) – ознаки, які належать як А, так і В;

переносна ознака (d) – ознака, яка переноситься.

Висновок в умовиводі за аналогією – завжди імовірний.

Умови підвищення ступеня імовірності висновку в умовиводі за аналогією:

Чим більше ознак, що притаманні обом порівнюваним предметам, тим

вище ступень імовірності.

Ознаки, що складають основу аналогії, мають бути істотними та різноманітними.

Ознаки, що становлять основу аналогії, мають бути пов'язані між собою.

Міркування за аналогією – основа загальнонаукового методу моделювання.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Оскільки аналогія недедуктивний умовивід, то висновок у ній буде ймовірним, навіть при істинності засновків. Розглядаючи види індуктивних умовиводів, ми переконалися, що ймовірність висновків у них може бути більшої або меншої міри. Це залежить від характеру засновків і способу організації конкретних умовиводів. Ймовірність висновків за аналогією нижча, навіть, від популярної індукції. Це зумовлює ту обставину, що аналогія рідко використовується для обґрунтування суджень. Але роль аналогії як евристичного засобу надзвичайно велика.

2. ВИДИ УМОВИВОДІВ ЗА АНАЛОГІЄЮ

Існує два види аналогій: а) аналогія властивостей і б) аналогія відношень.

Аналогією властивостей називається такий умовивід, в якому переносною ознакою є властивість.

Наведемо приклад: «В одному районі міста зафіксовано 3 випадки крадіжок антикварних речей шляхом проникнення в квартиру через вхідні двері за допомогою портативного електрозварювального апарату. В результаті розслідування виникла версія, що це були одні й ті самі злочинці».

Підставою для аналогії були ознаки:

- характер злочину (крадіжка);
- однотипність краденого (антикваріат);
- шлях і спосіб проникнення.

Аналогією відношення називається умовивід, в якому переносною ознакою є ознака відношення.

Для підвищення ступеня ймовірності аналогії слід дотримуватися таких вимог:

1. Число спільних для зразка і суб'єкта ознак повинно бути якомога більшим.
2. Основа аналогії повинна бути суттєвою для зразка і суб'єкта аналогії.
3. Спільні ознаки для зразка і суб'єкта повинні бути найрізноманітнішими.
4. Переносна ознака повинна бути зв'язана зі спільними ознаками.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Таким чином, за допомогою аналогій різноманітних видів аналогії розкриваються нові грані ідей, які довели свою ефективність, встановлюються зв'язки між новими ідеями, гіпотезами і достовірним знанням.

3. ЗНАЧЕННЯ АНАЛОГІЇ У ПРАВОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Міркування за аналогією відіграють значну роль як у теоретичній, так і в практичній діяльності юриста.

Так, вони можуть застосовуватися юристами в процесі аргументації власної точки зору і критики позиції супротивника. Однак треба зазначити, що за допомогою аналогії юрист не може обґрунтувати істинність певного положення або спростувати його, тобто довести його хибність. Застосовуючи міркування за аналогією, можна обґрунтувати лише різні ступені правдоподібності положення, що досліджується.

Окрім того, аналогія на стадії попереднього розслідування кримінальних справ є одним з найпоширеніших способів обробки фактичного матеріалу і висування різноманітних версій. Як правило, подібні міркування застосовуються в тих випадках, коли треба порівняти декілька злочинів, знайти в них схожі ознаки і звідси зробити відповідні висновки.

Розглянемо приклад. У справі про крадіжку було встановлено такі факти. О першій годині ночі 29 квітня до магазину під'їхав автомобіль, в якому було три чоловіки і одна жінка. Двоє підійшли до охоронця і наказали йому мовчати і не вчиняти опору, погрожуючи пістолетом. Потім зв'язали його і поклали на землю. Один із злочинців залишився біля машини, а двоє інших та жінка, відкривши двері ключем, проникли до магазину. Через деякий час, завантаживши автомобіль товаром, злочинці зникли. Через два тижні і в іншому районі міста Л. була скоєна крадіжка з іншого магазину. Охоронець цього магазину на допиті показав, що близько першої години ночі до нього підійшли двоє чоловіків, які вийшли із машини, що зупинилася поблизу. Вони погрожували йому пістолетом, а потім зв'язали і поклали на землю. Із злочинцями була жінка, яка відкрила магазин. Через деякий час вони поїхали з пограбованими товарами.

Після аналізу обставин двох пограбувань слідчий висунув версію, що обидва злочини були вчинені однією групою осіб.

Слід зазначити, що міркування за аналогією можуть ефективно використовуватися тільки під час розслідування кримінальних і цивільних справ. На етапі розгляду цих справ у суді аналогія не може застосовуватися, зважаючи на правдоподібність характеру її висновків. За аналогією не можна обґрунтувати винність чи невинність обвинувачуваного, віддати його під суд. Обґрунтування, що містяться у вироку суду, також не можуть будуватися за аналогією. Міркування такого типу не є доведенням, а тому не можуть бути формою доказу в суді.

Логічні знання щодо побудови міркувань за аналогією стають в нагоді і в правотворчій діяльності юриста. Так, термін «аналогія» у правознавстві застосовується при вирішенні питання щодо прогалин у праві. «Прогалини в праві — це відсутність норм права (або їх частин), що регулюють конкретне суспільне відношення у тому випадку, якщо воно підлягає сфері правового регулювання».

Найбільш ефективним засобом усунення прогалин у праві є видання компетентним органом відповідних правових норм. Однак такий шлях правотворення не завжди є прийнятним з багатьох причин. У зв'язку з цим у деяких випадках прогалини в праві усуваються за допомогою таких прийомів, як аналогія права і аналогія закону.

Аналогія права — це вирішення конкретної справи на основі загальних ідей і принципів права.

З логічної точки зору аналогія права — це дедуктивне міркування. Хід думки тут іде від загального знання щодо загальних принципів права до окремого знання щодо конкретної справи.

Аналогія закону — це застосування для врегулювання певних відносин закону, що регулює аналогічні відносини.

Аналогія закону з точки зору логіки — це міркування за аналогією.

Наведемо приклад аналогії закону. Кримінально-процесуальним кодексом не передбачена можливість відводу громадського обвинувача. Однак цей Кодекс містить статтю щодо регулювання порядку відводу державного обвинувача. Уподібнюючи в суттєвих рисах громадського обвинувача з державним обвинувачем, можна вирішити поставлене питання.

Для того, щоб коректно застосовувати аналогію закону, до загальних правил щодо міркувань за аналогією додаються ще й такі специфічні правові правила:

1. Суспільні відношення, щодо яких повинно бути винесено рішення, обов'язково повинні знаходитися у сфері правового регулювання, хоча б у загальній формі повинні бути врегульовані правом.

2. Якщо існує норма, що регулює певне суспільне відношення, а застосовується аналогія за мотивом, інакше кажучи, аналогія в ситуації, то це найгрубіше порушення законності; така ситуація може виникнути через незнання діючих законів або через свідомий намір обійти закон.

3. Необхідний ретельний аналіз законодавства, у результаті якого може бути вирішене питання щодо застосування аналогії закону; схожість повинна бути саме в суттєвому, а розбіжності — в деталях, у несуттєвому.

4. Потрібне мотивоване пояснення причин застосування до даних суспільних відношень аналогії закону.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Міркування за аналогією відіграють значну роль як у теоретичній, так і в практичній діяльності юриста. Аналогія на стадії попереднього розслідування кримінальних справ є одним з найпоширеніших способів обробки фактичного матеріалу і висування різноманітних версій. Як правило, подібні міркування застосовуються в тих випадках, коли треба порівняти декілька злочинів, знайти в них схожі ознаки і звідси зробити відповідні висновки.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Хоч імовірність висновків за аналогією загалом нижча, ніж за неповною індукцією, її ролу процесі пізнання дуже важлива. Пам'ятаючи про імовірність висновків за аналогією, необхідно дбати про якомога вищу їх імовірність (аналогія, що забезпечує високу імовірність висновку, називається строгою, або точною).

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на наступні питання:

- значення імовірнісних умовиводів для правоохоронної діяльності;
- склад умовиводу за аналогією;
- сутність загальнонаукового методу моделювання.

**ТЕМА № 9. ДОВЕДЕННЯ ТА СПРОСТУВАННЯ
ЯК ЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Аргументація як процес обґрунтування, її суб'єкти.
2. Структура доведення.
3. Способи доведення.
4. Спростування і його способи.
5. Правила та помилки щодо доведення і спростування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Арцокер Л.Е. Тактика и этика судебного спора. – М., 1989.
2. Бандурка О.М., Тягло О.В. Курс логіки. – Харків, 1999.
3. Гетманова А.Д. Логіка. – М., 2000.
4. Дзюбенко О.Г., Присяжный Т.В. Культура дискуссий. – К., 1990.
5. Ивин А.А. Логика. – М., 2000.
6. Курбатов В.И. Логика. – Ростов-на-Дону, 1996.
7. Поварнин С.И. О теории и практике спора // Вопросы философии. – 1990, - №3.
8. Рузавин Г.И. Логика и аргументация. – М., 1997.
9. Солодухин С.А. Логика для юристов. – М., 1998.
10. Сергеич П. Искусство речи на суде. – Тула, 2000.
11. Тофтул М.Г. Логіка. – К., 1999.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомити курсантів з логічними правилами побудови аргументації, основними видами доведення та спростування; продемонструвати практичні прийоми використання коректних та некоректних засобів ведення суперечки.

ВСТУП

Кожен, хто працює у галузі права, повинен вміти обґрунтувати свої думки, грамотно будувати власну аргументацію, вміти аналізувати доведення свого опонента і переконливо його спростувати. У практиці юридичної аргументації застосовуються усі існуючі види логічного обґрунтування: доказове і недоказове, пряме і непряме.

Із усіх видів аргументації для правової теорії та практики найбільш важливим є доказова аргументація, оскільки задача доведення – вичерпно затвердити обґрунтованість (істинність) тези, яка доводиться.

Значення цієї теми пов'язана з важливістю для юристів знання логічних правил побудови аргументації, основних видів доведення та спростування, коректних та некоректних засобів ведення аргументаційного процесу, позалогічних (психологічних, риторичних) прийомів впливу на співрозмовника, важливістю вміння використовувати набуті знання на практиці.

1. АРГУМЕНТАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ОБҐРУНТУВАННЯ, ЇЇ СУБ'ЄКТИ

Важливою властивістю правильного мислення є його переконливість, обґрунтованість, доказовість. В абстрактному мисленні результати процесу пізнання перевіряються головним чином через їх зіставлення з якимось положеннями, істинність котрих уже була встановлена раніше. Подібно перевірка має опосередкований характері здійснюється за допомогою спеціальної процедури, яка називається доведенням.

Теорія доведення й спростування є важливим засобом формування наукового знання. В науці доводиться обґрунтовувати найрізноманітніші судження. А особливість наукового пізнання полягає у тому, що нові результати визнаються істинними і включаються в емпіричний чи теоретичний фундамент певної науки, якщо вони зазнали логічної перевірки на обґрунтування і вважаються доведеними або верифікованими.

Але обґрунтування тих чи інших положень відбувається не лише у науковому пізнанні. У комунікативному акті всякий інформатор намагається не лише донести якусь інформацію до реципієнта (слухача), а й переконати його в істинності цієї інформації. Для цього він користується різними засобами обґрунтування своїх положень, тобто здійснює процес аргументації.

Аргументація — це операція обґрунтування якихось суджень, практичних рішень тощо, у якій, поряд алогічними, застосовуються також мовленнєві, емоційно-психологічні та інші позалогічні методи і прийоми переконуючої дії.

Мета усякої аргументації — і сформувані у реципієнта переконання. Переконання — це притаманні одній особі чи групі осіб погляди й уявлення про явища реальної дійсності, які визначають поведінку і вчинки людей, їх цілеспрямовану діяльність. Переконання можуть формуватись стихійно. Такі переконання не є науково обґрунтованими, вони формуються на підставі віри. Віра — це прийняття без достатньої критичної перевірки чужих думок, під впливом авторитету, зацікавленості, традиції, навіювання тощо. Тому переконати — ще не означає довести.

Свідомо сформовані переконання спираються на аргументоване міркування, яке являє собою обґрунтоване знання. Вірі тут протиставлено свідому, раціонально-критичну оцінку цих переконань. Міркування, на основі яких формуються свідомі переконання, називаються доказовими. Вони є характерною рисою наукового стилю мислення. Таку наукову аргументацію ще називають доведенням.

Доведення — це сукупність логічних прийомів обґрунтування істинності якогось судження за допомогою інших істинних суджень. Таким чином, доведення є однією із форм аргументації, а саме найсильнішою його формою, котра забезпечує отримання вірогідного, об'єктивно істинного знання. Обов'язковими учасниками процесу аргументації є:

- 1) Пропонент, особа, яка висуває і відстоює певне положення.
- 2) Опонент — особа, що висловлює свою незгоду з пропонентом.
- 3) Аудиторія — колективний суб'єкт дискусії, якого прагнуть привернути

на свою сторону перші два учасники процесу аргументації.

Дискусія буває двох типів: 1) Двостороння дискусія — обговорення спільного питання з одним пропонентом, який висуває і обґрунтовує якесь своє положення (наприклад, захист дипломної роботи чи дисертації, обговорення доповіді, наукової статті тощо). 2) Багатостороння дискусія — по чергово обговорення різних положень, поставлених різними пропонентами. Ті, хто спочатку виступав у ролі пропонента, висуває власне положення, обґрунтовує його і сам стає пропонентом (наприклад, одночасне обговорення кількох альтернативних проектів, закону, наукових гіпотез тощо).

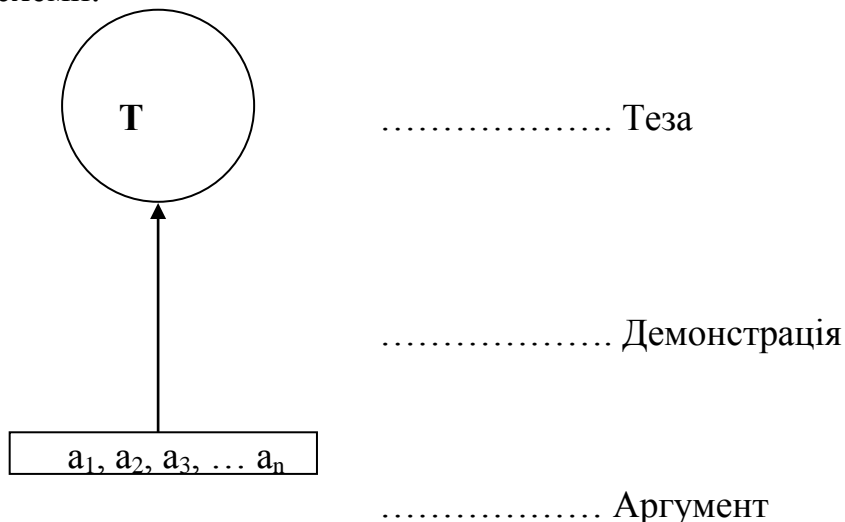
Нарешті, вимога доказовості ставиться і до пізнання у правовій практиці: судові рішення по кримінальній чи цивільній справі вважається правосудним, коли воно об'єктивно і всебічно обґрунтоване у ході судового розгляду.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Головна мета аргументації — сформулювати переконання. Але переконати — не означає довести. Аргументація як процес обґрунтування істинності положення (тези) за допомогою положень, істинність яких вже встановлена (аргументів), є поєднанням різноспрямованих пізнавальних процесів: доведення та спростування. Доведення — це сукупність логічних прийомів обґрунтування істинності якогось судження за допомогою інших істинних суджень. Спростування — обґрунтування хибності тези, або невідповідності правилам доведення його складових: тези, аргументів, демонстрації.

2. СТРУКТУРА ДОВЕДЕННЯ

Доказове міркування містить, три взаємозв'язаних елементи: тезу, аргументи й демонстрацію. Операцію доведення можна зобразити у вигляді схеми:

1. Теза доведення — висунуте пропонентом положення, істинність якого він доводить у процесі аргументації. Теза є головним елементом доведення і відповідає на питання: Що доводять? Що обґрунтовують? Як теза можуть

виступати теоретичні положення науки, математичні теореми, результати узагальнення емпіричних даних, судження про властивості чи причини предмета або подій тощо. У судово-слідчій практиці тезою є судження про окремі обставини злочинної події, особу злочинця, мотиви та мету злочину та ін. Узагальнюючою тезою в обвинувальному висновкові слідчого, у вирокі суду є ряд взаємопов'язаних суджень, в яких викладено істотні обставини, що характеризують злочинну подію.

2. Аргументи — докази чи підстави доведення — судження (чи сукупність суджень) на яких доведення ґрунтується. Це логічний фундамент аргументації. Вони відповідають на питання: Чим, за допомогою чого здійснюється аргументація. Аргументами можуть бути:

а) Теоретичні узагальнення, котрі не лише пояснюють відомі факти чи передбачають нові явища, а й виконують роль доказів в аргументації. Так, фізичні закони гравітації, з сіяного боку, дозволяють, розрахувати траєкторію космічного тіла, а, з іншого, слугують доказами, що підтверджують вірність таких розрахунків.

Роль аргументів можуть виконувати також емпіричні узагальнення. Таким емпіричним узагальненням є встановлене положення про індивідуальний характер папілярних узорів і їх практичну неповторюваність, що широко застосовується у дактилоскопічній експертизі.

Функцію аргументів можуть виконувати загальноправові положення, норми права, інші оцінні стандарти. Якщо, наприклад, дія певної особи кваліфікується як розбій, то вказуються, як аргументи, наявні у його поведінці ознаки, що містяться у відповідній статті кримінального кодексу.

б) Роль аргументів виконують твердження про факти. Факти чи фактичні дані — це одиничні події чи явища, для яких характерні певний час, місце і конкретні умови їх виникнення й існування.

Твердження про факти використовуються в багатьох галузях пізнання — в історії, фізиці, міології, лінгвістиці тощо. Особливе значення мають факти у судовому дослідженні, оскільки минула подія там відновлюється за її слідами на матеріальних предметах та у свідомості людини, причетної до цієї події. Коли йдеться про факти як аргументи у процесі обґрунтування, мається на увазі судження про факти, в яких виражена інформація про події та явища.

в) Аргументами можуть бути аксіоми, тобто очевидні і тому недоказувані в даній області положення. Аксіомами можуть виступати різні вихідні положення математики, фізики, інших наук: "частина менша за ціле" Аксіомами виступають загальні закони логіки (тотожності, несуперечності, достатньої підстави), аксіоми силогізму тощо. Аксіоматичний характер має очевидне положення, що одна і та ж особа не може одночасно знаходитись у двох різних місцях, і саме воно є головним аргументом для обґрунтування алібі.

3. Демонстрація — це логічний зв'язок між аргументами і тезою. Вона є однією із форм умовного зв'язку, де аргументи виконують функцію логічної підстави, а теза — функцію логічного наслідку: $(a_1 \square a_2 \square \dots \square a_n) \square \square T$

Згідно з законами умовної залежності істинність аргументів є достатньою підставою для визнання істинною тези, за умови дотримання правил висновку.

Демонстрація здійснюється у формі умовиводу. Це може бути окремий умовивід, але частіше — ціла низка міркувань. Засновками тут виступають судження про аргументи, а висновок — судження про тезу. Продемонструвати — означає показати, що теза логічно випливає з аргументів. Особливість умовиводів, у формі яких здійснюється демонстрація (дедуктивних, індуктивних, зо аналогією), полягає у тому, що судження, яке потребує обґрунтування (теза), є висновком а умовиводу, наперед сформульованим, а судження про аргументи, які слугують засновками умовиводу, залишаються Невідомими і мусять бути доведені.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Таким чином, в процесі аргументації за відомим висновком (тезою) відновлюються засновки умовиводу (аргументи). Тому процес аргументації можна розглядати як різновид умовиводу, у якому за вже наявним висновком потрібно відновити засновки.

3. СПОСОБИ ДОВЕДЕННЯ

За способом обґрунтування тези розрізняють два види доведення: пряме і непряме:

1. Прямим називається доведення, при якому не вдаються до використання суперечних тезі припущень. Пряме доведення прямує від істинності аргументів до істинності тези. Пряме доведення може мати форму дедуктивних, індуктивних умовиводів або за аналогією.

а) При формі дедуктивного умовиводу пряме доведення набуває такого вигляду:

Теза:	Постріл в К. здійснено з близької відстані.
Аргументи:	Якщо навкруги вогнепальної рани виявлено частинки пороху (А), то постріл зроблено з близької відстані (Т). Навкруги вогнепальної рани на тілі К. виявлені частинки пороху (А).

Логічна схема показує, що демонстрація здійснюється у формі умовно-категоричного силогізму:

$$\frac{A \rightarrow T, A}{T}$$

Особливість дедуктивного обґрунтування полягає у тому, що при істинності аргументів-засновків і дотриманні правил висновку, воно дає вірогідні результати.

б) Індуктивне обґрунтування — це логічний перехід від аргументів, у яких подано інформацію про окремі випадки певного роду, до тези, яка узагальнює ці випадки. Наприклад:

Теза:	Для всіх злочинів проти особистої власності
-------	---

громадян Кримінальним кодексом України передбачено позбавлення волі.

Аргументи: (1) Злочини проти особистої власності громадян передбачені у шести статтях Кримінального кодексу України: крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство тощо.

(2) Для кожного із шести злочинів передбачене позбавлення волі.

У даному випадку перед нами повна індукція, тому теза як висновок із істинних засновків впливає з необхідністю. Якщо ж обґрунтування здійснюється у формі неповної індукції, то доказовість тези залишається більш чи менш проблематичною.

в) Демонстрація у формі аналогії — це пряме обґрунтування тези, у якому формулюється твердження про одиничне явище (наприклад, у багатьох видах судових експертиз).

2. Непрямим називають доведення, в якому істинність тези здійснюється шляхом обґрунтування хибності суперечного тезі припущення (антитези). Застосовують його у випадках, коли бракує аргументів для прямого доведення. Залежно від структури антитези виділяють два види непрямих доведень: апагогічні (доведення від протилежного) і розділові (методом виключення).

1). Апагогічним (лат. *apagoge* — той, що відводить) називають непряме обґрунтування тези через встановлення хибності суперечного їй припущення. Аргументація тут здійснюється у три етапи:

а) При наявності тези T висувають суперечне їй положення — антитезу - Γ , яке умовно визнають за істинне і виводять наслідки, юсі з нього логічно впливають. На схемі це позначається так: $\sim T \square C$

б) Логічно виведеш із антитези наслідки зіставляємо з положеннями, істинність яких установлена (F), і у разі несумісності виведених наслідків з цими фактами перевага надається істинним положенням, а виведені із припущення наслідки вважаються хибними. Істинними положеннями можуть виступати достовірно виявлені факти, наукові дані, аксіоматичні очевидності. Схема міркування має вигляд розділово-категоричного силлогізму:

$$\frac{C \rightarrow F, F}{\sim C}$$

в) Із хибності наслідків логічно роблять висновок про хибність припущення $\sim T$. Міркування здійснюється у формі заперечного модусу умовно-категоричного силлогізму:

$$\frac{\sim T \rightarrow C, \sim C}{\sim T}$$

Нарешті, із хибності припущення $\sim T$ роблять висновок про істинність тези T (на підставі закону виключеного третього):

$$\frac{T \vee \sim T, \sim \sim T, A}{T}$$

Апагогічне непряме доведення застосовується лише у випадках, коли теза

і антитеза знаходяться у відношеннях суперечності (третього не дано), у разі несумісності, включаючи і протилежність, апагогічне обґрунтування стає непереконливим.

2). Розділовим називають непряме обґрунтування тези, яка Виступає членом диз'юнкції, шляхом встановлення хибності й виключення усіх інших альтернативних членів диз'юнкції. На відміну від апагогічного, у розділовому непрямому доведенні присутні не лише два (T і $\sim T$), а кілька положень — T , B , C , кожне з яких претендує на роль тези і повністю чи частково виключає усі інші. Обґрунтування тут здійснюється методом виключення. У ході аргументації показують непереконливість усіх членів диз'юнкції, окрім одного. Так непрямо обґрунтовують істинність остаточної тези. Міркування здійснюється у формі заперечно-стверджувального модусу розділово-категоричного силогізму:

$$\frac{T \vee B \vee C, \sim B \wedge \sim C}{T}$$

Розділове обґрунтування є переконливим лише у випадку, • кола диз'юнктивне судження є повним (закритим) — $(T \vee B \vee C)$. Якщо ж розглянуто не усі варіанти рішення, то метод виключення не заперечує переконливості тези, а дає лише проблематичний висновок.

Розділова аргументація часто застосовується у правовій практиці при перевірці версії, ари з'ясуванні причин якоїсь події, при виборі конкуруючих статей у процесі кваліфікації якогось злочину тощо.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Вимога обґрунтованості, доказовості висувається як головна умова отримання нового істинного знання й у судочинстві: судові рішення з кримінальної або цивільної справи вважатиметься правочинним, якщо воно отримало всебічне і об'єктивне обґрунтування в ході судового розгляду. Застосування з цією метою логічних доведень є найбільш ефективним засобом.

4. СПРОСТУВАННЯ І ЙОГО СПОСОБИ

Спростування (критика) — це логічна операція, спрямована на руйнування процесу аргументації, який відбувся раніше.

Залежно від мети критичного виступу спростування може бути здійснено трьома способами: критикою тези, критикою аргументів і критикою демонстрації.

1. Критика тези є досить ефективною щодо спростовуючої сили операцією, яка має на меті показати непереконливість (хибність чи помилковість) висунутої опонентом тези. Теза вважається хибною, якщо пропонент завідомо знає про це, але все рівно відстоює її створюючи видимість аргументації. Помилковою теза буде у тому випадку, коди пропонент щиро помиляється щодо дійсного логічного статусу свого твердження. Спростування тези може бути прямим і непрямим.

1) Пряме спростування здійснюється у формі міркування, яке отримало

назву "зведення до абсурду". Аргументація прямує таким шляхом. Спочатку робиться апагогінний крок, тобто умовно припускають істинність висунутого пропонентом положення і логічно виводять наслідки, які з нього випливають. Міркують приблизно так: "Припустимо, що пропонент має рацію і його теза є істинною, але тоді з неї повинні випливати ось такі наслідки". Якщо ж при зіставленні з фактами виявиться, що вони суперечать об'єктивним даним, то тоді їх визнають непереконливими. На цій підставі роблять висновок про непереконливість і самої тези, міркуючи за принципом: хибні наслідки завжди свідчать про хибність їх причин. Якщо ж виявили -неузгодженість між виведеними наслідками і раніше висунутим положенням пропонента, то умовно припущена теза також відкидається, оскільки пропонент суперечить сам собі. Міркування при прямому спростуванні тези відбувається за схемою:

$$\frac{\sim T \rightarrow C, \sim C}{\sim T}$$

У процесі аргументації пряме спростування виконує руйнівну (деструктивну) функцію. За його допомогою демонструють непереконливість тези пропонента, не висуваючи ніякої власної тези. Незважаючи на суто критичну роль, спростування "зведення до абсурду" часто виявляється корисним: воно слугує засобом перевірки на надійність різних гіпотез та теорій.

2) Непряме спростування тези здійснюється іншим чином. Оponentові не обов'язково прямо аналізувати тезу, висунуту пропонентом, перевіряти його аргументацію чи демонстрацію. Він зосереджує увагу на старанному і всебічному обґрунтуванні власної тези T . Якщо аргументація має достатні підстави і вдається переконати слухачів у вірності своєї тези про хибність судження висунутого пропонентом. Таке спростування має сенс лиш тоді, коли теза пропонента (T_1) і теза опонента (T_2) суперечні одна да одної (як T і $\sim T$), тобто є тезою і антитезою і регулюється принципом "третього не дано". За наявності інших відносин між конкуруючими твердженнями цей тип спростування не застосовується. Схема міркування при непрямому спростуванні така:

$$(1) T_1 \vee T_2;$$

$$(2) \frac{T_2 \rightarrow C_2, C_2}{T_2}$$

$$(3) \frac{T_1 \rightarrow T_2, T_2}{\sim T_1}$$

Висунення
альтернативи

Обґрунтування
альтернативи

Спростування
тези

Міркування тут здійснюється так: оскільки докази обґрунтовують істинність T_2 альтернативна їй теза T_1 спростовується, оскільки істинним може бути лиш одне з двох — T_1 або T_2 .

2) Критика аргументів. Операція обґрунтування тези здійснюється за допомогою доказів, істинність яких вже встановлена. Тому одним із способів спростування висунутої тези може стати спростування власне тих підстав, що її обґрунтовують. Зрозуміло, що для обґрунтування своєї тези пропонент користується аргументами, істинність яких не викликає сумнівів. Завданням опонента тут є викликати сумніви щодо істинності чи хибності аргументації пропонента. Це дає змогу послабити позицію пропонента, позаяк така критика

виявляє необґрунтованість його тези.

Критика аргументів може відбитися у тому, що пропонент вказує на неточний виклад фактів, двозначність процедури узагальнення статистичних показників, має сумніви щодо авторитетності експертизи, котра слугує підставою для висновків пропонента тощо. Пропонент може нехтувати подібними критичними зауваженнями. Однак він мусить або підтвердити свої аргументи, або відмовитися від них. Сумніви щодо доказових фактів переносяться на тезу пропонента, яка б мала б логічно з них випливати. Тому така теза теж вважається сумнівною. Якщо ж встановлено хибність аргументів, теза безумовно вважається необґрунтованою, тобто такою, що потребує окремого самостійного підтвердження.

Хибність аргументів не означає хибності тези: теза може залишатися істинною. Не можна робити достовірний висновок від заперечення підстави до заперечення наслідку. Але достатньо буває показати, що теза не доведена. Подекуди буває так, що теза істинна, але пропонент не може підібрати для її обґрунтування достатніх аргументів. Наприклад, коли людина невинна, але не може зібрати достатніх доказів, щоб довести це.

3. Показ непереконливості демонстрації. У цьому випадку показують, що у міркуваннях пропонента відсутній логічний зв'язок між тезою і аргументами. Коли теза не випливає з аргументів, то вона вважається необґрунтованою. Потрібно взяти до уваги, що з метою вплинути на аудиторію у публічній дискусії чисто користуються різними мовними хитрощами типу: "Усім ясно, що тут можна зробити лише один висновок...", "Факти нас переконують, що..." та ін.

Такий спосіб критики, як спростування демонстрації, передбачає чітке уявлення про правила й помилки відповідних умовиводів (дедуктивних, індуктивних, за аналогією), у формі яких здійснюється обґрунтування тези. Як критика аргументів, так і критика демонстрації, самі по собі лише руйнують доведення, показують необґрунтованість тези: ця теза не ґрунтується на доказах або ґрунтується на недоброякісних доказах і потребує нового доведення.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Зазначені способи спростування застосовуються не лише як самостійні операції, але і у поєднанні. Так, пряме спростування тези може бути доповнене критикою аргументів, поряд з помилками у доказах можуть бути виявлені помилки у самому процесі міркування тощо.

5. ПРАВИЛА ТА ПОМИЛКИ ЩОДО ДОВЕДЕННЯ І СПРОСТУВАННЯ

Обговорення дискусійних питань призводить до істинних результатів, якщо воно здійснюється з дотриманням раціональних прийомів і правил аргументації й критики стосовно тези, аргументів і демонстрації. Покажімо також найхарактерніші логічні помилки та хитрощі.

Під логічною помилкою розуміють неумисне порушення правил логіки у

процесі міркування через логічну недбалість або необізнаність (їх ще називають паралогізмами). Умисні порушення правил з метою ввести опонента в оману або створити видимість перемоги в дискусії називають логічними хитрощами або софізмами.

1. Правила й помилка щодо тези.

Теза є центральним пунктом міркування, розкриттю й обґрунтуванню котрої підпорядкований увесь процес аргументації. Логічне міркування передбачає дотримання двох правил щодо тези:

1) **Визначеність тези.** Це правило означає, що теза повинна бути сформульована ясно і чітко. Опис тези за допомогою нових термінів припустимий, але у такому разі необхідно чітко розкрити зміст термінів, на відміну від їх розпливчатого уживання.

Вимога визначеності, чіткого змісту висунутих суджень однаково стосується як до власної висунутої тези, так і до критикованої тези — антитези. У давньоіндійській філософії існувало розумне правило: якщо ви маєте намір критикувати чиєсь положення, то слід повторити критиковану тезу і отримати згоду присутнього опонента, що його думку викладено вірно. Лише після цього можна починати критику. Думку відсутнього опонента може бути вірно викладено за допомогою цитати. Таке правило робить критику об'єктивною, точною, неупередженою.

Чітке визначення тези включає також аналіз судження, у формі якого висувається теза. Потрібно чітко визначити суб'єкт і предикат судження, що не завжди є очевидним. Потрібно також уточнити кількісно-якісні характеристики судження. Потрібно враховувати і модальність судження, яке Виражає тезу. Потрібно з'ясувати чи відстоює опонент своє положення як вірогідне чи як проблематичне, як можливе чи як дійсне тощо.

Вимога визначеності і чесності передбачає розчленування складної тези на самостійні частини, що допомагає виявити основні пункти незгоди, навколо яких розгортається дискусія, обговорювати тезу поетапно, уникнути підміни істотних незгод неістотними.

2) **Незмінність тези.** Це правило забороняє видозмінювати тезу чи відступати від попередньо сформульованого положення у процесі даного міркування. Якщо пропонент у ході дискусії вирішує, що його теза потребує уточнення чи певної зміни, він повинен попередити про це опонента і аудиторію. Забороняється негласний відхід від попереднього положення.

Зазначені правила здаються досить простими. Однак на практиці зустрічаються їх порушення. Перше з них — втрата тези.

Втрата тези — виявляється у тому, що пропонент забуває сформульовану тезу й переходить до іншої, прямо чи непрямо зв'язаної з попередньою. Далі суто асоціативно він переходить до третього положення тощо. Щоб не втрачати головну думку у ході міркування необхідно зафіксувати послідовний зв'язок головних положень і у разі хоч випадкового відходу в сторону повернутися до вихідної тези.

Підміна тези. Буває повною і частковою. Повна підміна тези виявляється у тому, що, висунувши певне положення, пропонент остаточно починає

обґрунтовувати щось інше, близьке чи схоже з тезою положення. Підміна тези нерідко виникає в наслідок помилок чи недбалості у міркувати, коли пропонент не формулює чітко свою думку, а уточнює і підправляє її протягом усього виступу.

Різновидом підміни тези є помилка або хитрість названа "аргумент до особи" (лат. *argumentum ad homini*), коли при обговоренні дій якоїсь людини, непомітно переходять до обговорення її особистих рис. Помилка зустрічається у судових дебатах, коли питання про наявність самого факту злочину підмінюється питанням, що собою являє підсудна особа.

Другий різновид помилки називають "логічна диверсія". Коли пропонент відчуває, що не в змозі довести висунуте положення, він намагається перемкнути увагу слухачів на обговорення іншого, можливо й важливого для слухачів, але прямо не зв'язаного з попередньою тезою положення. Питання про істинність тези залишається тут відкритим.

Часткова підміна тези виражається у тому, що пропонент у ході виступу намагається видозмінити тезу, звужуючи чи пом'якшуючи своє попереднє занадто загальне або занадто різке твердження. Наприклад, попередня теза, що "усі учасники злочину діяли умисно", видозмінюється на твердження "більшість учасників...", потім до "окремі..." тощо. Також тезу опонента часто намагаються змінити у бік підсилення чи розширення, оскільки в такому вигляді її легше спростувати. 2. Логічні правила і помилки щодо аргументів. Логічна переконливість і доказове значення міркування багато в чому залежить від якості вихідного фактичного і теоретичного матеріалу — переконливості сили аргументації. Вирішення головної задачі аргументації визначається дотриманням таких вимог:

1) Вимога істинності й доказовості аргументів. Вимога виходить з того, що аргументи є логічними підставами для висунення тези, це своєрідний фундамент, на якому будується уся аргументація. Порушення цього правила призводить до двох помилок. Перша з них має назву "основна помилка" і полягає у тому, що за істину приймаються хибні аргументи: неіснуючі факти, події тощо. Особливо небезпечною ця помилка є у судово-слідчій практиці: неправдиві свідчення, неправильне засвідчення особи, речей тощо — усе це може призвести до судових помилок. Друга помилка — "випередження підстави" — полягає у тому, що як аргументи використовуються недоведені, довільно взяті положення, чийсь припущення тощо.

2) Вимога автономного обґрунтування аргументів. Оскільки докази повинні бути істинними, то перед тим, як обґрунтувати тезу потрібно перевірити свої аргументи. При цілому для доказів підшуковують підстави, не звертаючись до тези. Порушення нього провила називається "коло в доведенні", тобто може вийти так, що недоведеною тезою обґрунтовуються недоведені аргументи.

3) Вимога несуперечності аргументів. Вимога пов'язана з тим, що з суперечних підстав не може з необхідністю випливати жодного положення.

4) Вимога достатності аргументів. Аргументи повинні бути достатньою підставою для тези. Тес і повинна впливати з необхідністю. Доведення

вважається непереконаливим, коли окремими фактами намагаються обґрунтувати широку тезу. Узагальнення у даному разі буде "занадто широким і спішним". Причина появи таких непереконаливих узагальнень у недостатньому аналізі фактичного матеріалу. Не завжди дає позитивні результати принцип "чим більше аргументів, тим краще". Коли залучають занадто широке коло аргументів можна зробити логічну помилку "надмірного доведення": непомітно для себе беруть явно суперечні докази. Аргументація у такому випадку буде нелогічною або надмірною за принципом "хто багато доводить, той нічого не доводить". При поспішній аргументації, непродуманому аналізі доказів зустрічається використання таких аргументів, які не лише не доводять, а й суперечать висунутій тезі (так званій "самовбивчий доказ").

Таким чином, достатність аргументів слід розуміти не в сенсі їх кількості, а з урахуванням їх вагомості. Потрібно використовувати ряд доказів, зв'язаних та підкріплюючих не їх сумою, а добутком складників.

Щодо відношення до суті справи, аргументи поділяються на аргументи першого виду — ті, що безпосередньо стосуються обговорюваного питання й спрямовані на обґрунтування істинності тези, і аргументи, другого виду — ті, що не стосуються суті справи, її використовуються лише для того, щоб отримати перемогу в дискусії: Аргументи другого виду:

Аргумент до авторитету — посилення на висловлювання, думки відомих авторитетних людей (вчених, політиків тощо) Річ у тім, що людина авторитетна в одній галузі, може виявитися мало обізнаною в іншій. І навіть тій галузі, де вона є авторитетною, можуть бути інші не менш авторитетні думки.

Аргумент до публіки — спроба замість обґрунтування тези чинити певний психологічний тиск на слухачів з метою завоювати прибічників.

Аргумент до особи — посилення на особисті якості опонента, його уподобання, зовнішність, достоїнства й недоліки. Предмет дискусії у такому випадку залишається в стороні, а предметом обговорення стає особи опонента.

Аргумент до пихи — непомірне восхвалення опонента з метою пом'якшити його позицію.

Аргумент до сили — загроза неприємними наслідками, загроза застосування сили замість безпосереднього обґрунтування чи спростування тези опонента.

Аргумент до жалості — намагання викликати у противної сторони жаль і співчуття.

Аргумент до незнання — використання фактів, не відомих опоненту, посилення на твори, які той завідомо не читав. Люди часто соромляться визнати, що вони чогось не знають, їм вважається, що так вони принижують власну гідність. Тому вони погоджуються зі своїм опонентом.

3. Логічні правила й помилки щодо демонстрації.

Демонстрація являє собою логічний перехід від аргументів до тези, який здійснюється у формі умовиводів: дедукції, індукції, аналогії. Отже, правила і помилки щодо демонстрації є правилами і помилками щодо відповідних умовиводів. Основна помилка в демонстрації пов'язана з відсутністю логічного зв'язку між аргументами та тезою. Цю помилку часто називають "не впливає".

Типові випадки цієї помилки:

а) Перехід від вузької області (обмеження в межах істинності аргументів) до більш широкої області (у межах дії тези).. В аргументах, наприклад, йдеться про властивості певного роду явищ, а у тезі говорять про властивості усього роду явищ.

б) Перехід від сказаного з умовою до сказаного безумовно. Виступаючий виставляє аргументи, які вважаються істинними за певних умов, тобто виражає їх у формі умовних суджень. Наприклад, В визнається істинним, якщо встановлено істинність А. У процесі аргументації про цю умовність забувають і обґрунтовують тезу в безумовній формі.

в) Перехід від сказаного у певному відношенні до сказаного безвідносно до чого-небудь. Так, деколи, спираючись на проблематичні, хоч і досить імовірні докази, пробують обґрунтувати вірогідну тезу.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Аргументуючи чи критикуючи, важливо дотримуватися певних правил, а також бути обізнаним з найтипівішими помилками, що можуть зустрічатися в процесах аргументації та критики. Дотримання цих правил допоможе уникнути власних помилок і віднайти помилки та хитрощі, які застосовує опонент.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

При розгляді аргументації, що є процесом обґрунтування тези, ми зосередили увагу на розгляданні доведення як логічної операції. Це обумовлено необхідністю опанування основ логічної теорії доведення, яка пояснює доведення безвідносно до галузі його застосування.

Доведення – це завжди в певному розумінні примус. Джерелом „примусової сили” доведень є логічні закони мислення, що лежать в їх основі. Саме ці закони, які діють незалежно від волі та бажань людини, примушують у процесі доведення з необхідністю приймати одні твердження слідом за іншими та відкидати те, що є несумісним із прийнятим.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на наступні питання:

- загальну характеристику аргументації як засобу переконання;
- поняття доведення;
- види доведень;
- поняття спростування;
- зв'язок доведення та спростування.